

Тищенко К.М.

Візантійські греки й вірмени на Ромні та Сеймі (ТОПОНІМІЧНІ КОНТЕКСТИ)

Кілька нових знахідок з контекстів топонімів, причетних до морських зв'язків Посем'я [Тищенко 2015], відновлюють важливий розділ місцевої історії. Разом з присутністю кораблів з Візантії тут виявлено мовний слід вірменської Апостольської церкви й супутніх реалій. Контакти вірмен і, зокрема, вірмено-кипчацькі зв'язки не раз досліджені (див. огляд [Гаркавець 2017; Бартольд 1925; Кримський 1938; Тищенко 2020, 654–673]), але системні мовні докази цих контактів у Посем'ї вивчені уперше. Тематика щорічних нотаток збережена далі у підзаголовках. Важливою для розуміння цілого стала праця В. Мінорського з історії Ширвану й Дербента [Минорский 1963].

Річки Кубер, Ворона, Хоробра. Спочатку до пояснення назви річки *Кубарь* = Кубер, Кубр [СГУ, 299] було залучено давнє діалектне слово укр. *кубара* 'вид корабля'. Його чув ще Д. Яворницький. Як і рос. діал. [кубара], воно походить з друс. *кубара* «**грецький корабель**», стсл. *кжвара* (*кжвара?*), запозиченого з середньо-гр. κοιμάριον «галера» [ЕСУМ, II, 118]. Гідронім дав назву с. Кубер під Путивлем, але *кубари* бачили і в КУБАРеві на Єсмані. З раніших студій було відомо, що візантійський час залишив слід і у назвах р. ПУТивлька гр. **Πόντ-ος** Чорне море [Тищенко 2015] і

с. БРУСки тур. Bursa, Bursa м. Бурса з гр. **Προῦσα**. З того ж кола назв і СОЛОВЙове ар. **салб** Розп'яття (свідчення про християн, пор. Соловки), РЕВ'ЯКине копт. **рєсчак**- [реф.іак] люди Якова, а біля Сейму оз. КОНИЧеве **†**ар. **كنيسة kanisah** церква [Тищенко 2020, 472]. Прототи́пи Пóнт- і коυμβάρ- мали ранні форми з юсом ж (носовим -ǝ-), що далі розвинувся в -у-: Пóнт- > *рǝт-, Пут- і коυμβάρ- > **кǝвар**- *кǝвар-, Кубар-. Пізніший розвиток бети β [b>v] (форма **кǝвара**) видно у продовженнях КОВ'ЯРі Ль, КОВЕРівка і КОВРай Чк ЗОЛОТOnоша гр. атт. θάλαττα [Chantraine] + носити: СИНЬООКівка туркм. Kökküz 'Касп. море' (букв. синє око) [Зергеров].

До теми причетні топоніми Путивльського району й супутні (синхоричні) реалії [АТПУ; СГУ; Список 1927]: • р. КУБЕР **☞**¹ кубара, коυμβάριον (грецький) корабель [Фасмер] См ПУТивль: КУБЕР, КУБАРеве **☞**^КОЧЕРГи **☞** **Гугарк'** район культу Селени у Пд. Грузії, г. МОЛОКов-Бугрик **☞**ар. **малах** моряк у с. ВОЛОКитине **☞** волок + Уті; РЕВ'ЯКине **†** копт. люди Якова, яр МОРОВський ар. **мурафа** позов у с. УЦькове Уті, МИШ.УТИне **Муш** = Уті, БОБине **Баб** Дербент, оз. БАБ'івка у с. іВАНівка, ОРІХівка **Ареш** у Ширвані, СОЛОВЙове **†** ар. **саліб** хрест, ТОВЧЕНИкове гот. **talzjan-ds** вчитель Lehman, 341, САФОНівка сир. **сафон** північ, ЧЕРВОНе ОЗЕРО Ширван + *Лиман, КОЗлівка газі, ЗОЗулине сир. **зоз** драхма, ур. СПАЩина пахл. *спāсūт охоронці [Минорський, 265], КРАСНе **Хурсан** у Ширвані, ПАРФЕН парфяни (пор. ур. ПУРФЕНіне у с. Сахутівка Чг Корюківка), САХАРове **сагр** марка, ЩЕКине **Шеккі**, ПИЩикове *пис-чи, ЛІСНе **Лайзан**, х. ЛЮШИН біля с. ГОЛУБкове (NB: пот. ГОЛОВЧин = ГОЛУБЧин [СГУ, 145]); ур. БОЙкий **буй** Яр біля с. В'язенка **яси** і РОЩа; + р. ЗОЛОТа Струя *га у с. РИЖівка Білоп.

Сюди ж і р. **ХОРОБРА** пр. Сейму у с. Бояро-ЛЕЖАЧі лезги, Боярські ЛЕЖАЧі [Список, 32]; р. КЛЕВЕНЬ **гелаву** плем'я липинк'; р. Сеймок *СЕМОК груз. **სომეხი somexi** вірмен л КЛЕВЕНі = СЕМИЦа Колк.УД.анская [СГУ, 493] вірм. **калах** місто + Уті), р. ЗВАНЬ Севан?, р. ВОРКИНець **Варач'ан** 'рубіжний район Хозарії' п Сейму, ур. ВЕР-ЗАНЬ; ВШивка+ вірм. **вахш** лихвар з пахл. vaṣḥ лихва, ВОЩИНіне ар. ас-сур аль-вастані поперечні стіни у Дербенті Мин. 265 ^МАЧУЛища ар. **маджхул** невідомі, р. ГЛУШиця вірм. գլուխ [gəlux] начальник

¹Для кращого зорового сприйняття районних топоконтекстів вжито піктограми: **☞** човен (кораблі, моряки, плавба), **☞** крада (поховальне багаття), **☞** пережитки культу Місяця, **†** ранне поширення християнства, **☞** в'ійсько.

і р. ЧАШа у с. ЗІНове *Сін **Д** (пор. ЗінЧАШів Пл Миргород: СиньоЩО-КИ **Шеккі**); яр ТРУФАНівський **трухан** у с. ХОДине; ІЩенки **†** Іса, с. ПЕТУХівка **℥** лезг. **пайдах** прапор **^**РОМАНівка дсл. **рамънинъ** вірмен з гр. Ἀρμένιος; БІЛОГАЛИЦя Ἄλυς **Галіс**; х. БАБин, ГРЕКів біля с. Аляб'єве; БРУСки тур. **Brusa** м. Бурса з гр. **Προῦσα**; х. КОБИЛЯКів **Кабалак** біля с. ВОРОНівка **φόρον** [Список 1927, 33]; ур. **СКОРОД**ниче гр. **σκυρώδης** брукований і р. РЖавка **℥** тюрк. **urgu** прапор у с. КА-ГАНЬ **℥** **каган**; х. СИБЕЛиця гр. **Σιβύλλα** Сивілла біля с. Нова Слобода (пор. і с. СИБИЛівщина См С-Буда); р. **СЕЛИНА** **Д** Σελήνη **Selēnē** л КУ-БРЯ; ЗЕЛЕНий **Д** ?Σελήνη біля с. Юр'єве [Список, 31, 36, 40], ур. МОЛ-ЧАНське Болото Μελιτηνή **Мелітена** і р. Молча = Молчья **Малатъя**, її рукав р. ТОПОри Табар- Каспій.

З прилеглих ділянок сусідніх районів істотні назви: нп ДЕПТівка (τάφος поховання, **θάπτω**) [ДГРС, 1606], пор. пол. *deptaś* топтати) і оз. ЛУБНеве **Лубон**, ХОЦеве **℥шз хач** і ХРЕЩАТе у с. Хижки См Конотоп; г. Попів ГРУДок **℥** **крада** у с. Камінь і с. ЛЮБИТове **Lubon** + Уті, ДОБРОТове **Табар-** + Уті См Кролевець; \\ + СЕМЕНівка Семендер См Глухів: р. ВОРОНОк **φόρον** л ОБЕСТИ Авеста, _БудиЩА пахл. **kobud* + ар. Іса; \\ + с. ГОЛИШевське вірм. [gəlux] См Білопілля **Біла Вежа**: АТИНСьке **Атене** = Уті (область Алванії), СОЛЯНИки **Д** гр. до-рійс. Σελάνη **Селана** Селена, БІЛОВИШневе **Біла** + вірм. **վիշաւ** *vašan* щит, р. ВИРЧак вірм. **վրաղ** *vrağ* вращі грузин, ВОЩИНське ар. **вастан** Минорс. 265, ЗОРЯне новоперс. Зара море.

Збережені у топонімах Путивльського району реалії Близького Сходу належать до кількох тематичних груп. Виразно чільне місце посідають тут 1) греки – Προῦσα, Σιβύλλα, Σελήνη, Μελιτηνή, Μαλάτεια, Ἄλυς, грек-, Ἀρμένιος, κουμβάριον, φόρον, σκυρώδης, θάπτω; впливи Візантії здійснювали 2) вірмени – гай, хай, сомехі, калак, грабар; Уті = Муш, Гугарк, Мелітена-Малатъя на р. Галіс; 3) готи – гот. *graban*, *talzeinds*; 4) сирійці – зуз 'драхма', Яків, сафон 'північ'; 5) араби у IV–VI ст. [Тищенко 2020а] – саліб, Іса, мурафа, газі. Крім того, з цим вектором пов'язані 6) племена Кавказу – лезги, гелаву, пайдах; 7) Ширван – Баб (Дербент), Кабалак, Лайзан, Варачан, Хурсан, м. Ареш; 8) хозари – каган, ургу, Семендер, Біла Вежа; 9) парфяни – парф-, **spāsūg*, пересип, сагр. *Є* і 10) слід давніх культур – гр. Селена, сем. Сін (місяць), буй, чаш- череп, крада 'поховальне вогнище'; 11) плавба.

Важливе для статті діагностичне **ім'я річки Харабра** у с. Бояро-Лежачі В. Топоров і О. Трубачов свого часу відповідально визнали «неясним» [Топоров, Трубачев 1962, 227 = Трубачев, IV, 322], як і р. *Харабра* п Росі, спеціально застерігши: «Осмислення у зв'язку з *храбрый* безумовно вторинне».

Виявилось, що в Україні є й інші схожі назви. Так, неподалік від Сейму відома р. *Хоробір* у смт *Макошине* Чг Мена, а СГУ у статті *Хоробір* навів і назву літописного м. *Хоробор*, залучивши так до кола досліджень і ойконім [СГУ 1979, 593]. Деталі дав ЕСЛН: «ХОРОБОРЪ град в Чг землі. Тепер його співвідносять: **1**) з суч. м. *Короп* (*Коробъ*) Чг (Багалеї 147) на р. Короп л Десни (Барс. 210) (але ж укр. *кораб* = *корабель*, як і в болг., польс., с-х., слц., чес. [Фасмер, II, 321]. – К.Т.); **2**) з г-щем *Хороборъ* на л. б. Мени п Десни (Голубовський, История, 125-135; Насонов, 233); **3**) з м. *Мена* (Андрияшев, Сівер, 104), тепер рц Чг»; **4**) з місц. на Десні вище *Сосниці* (ИКДР, 30) та ін. [ЕСЛН 1985, 170].

Менські долини Кубракові і річка Хоробір. У західних говірках відоме й слово *кубрак* 'бідолаха' [Желехівський; Грінченко], однак і воно може бути похідним від давнішого *кубара* (*весляр з галери?). Така ж топооснова представлена й у двох районах Чернігівщини (4 мікротопоніми) [Павленко]: • кут. *Кубраківка* ◄ у с. БАКАЇвка Чг ІЧНЯ: кут. **ВОРОН**івка **фóров**, **КОЧЕРГ**івка **Д**, бол. Човнова ◄, поле МАЛАШивщина ◄; кут. *Кубраківка* ◄ у с. ГМИРянка, кут. ТАРАНівка **Тарон**, обл. біля оз. Ван, р. БУГАЙ; **КОВТУН**івка **Ковтун Чпцпнці**, вірм. село під Севастією = Сівасом, р. В'ЮНОЧка **вайнах** л ЛИСОГОРУ п Удаю л. Сули, **КОРША**ки Ур-**Карах** у Дагестані, р. іВАНИЦЯ † (IV–VII ст. н.е.) = СОЛОХа Salōk 'Селевк' Salōk [slwky] n. pr. P2: 1 – Gr Seleukos (312/63 до н.е.) Nyberg у с. іВАНИЦЯ † вірм. **цшїр** vank' монастир, **МОНАСТИР**ище †; ЛИСОгори, ЧЕРВОНе, СЕЛИХів † **Саліх**, БАРВІНкове, ГРАБів ар. **гураба** прийшли до Дербенту [Минорский, 68], ГЕЙці, ХАЇха **хай**, ХАЄнки, с. КРУПичполе; • дол. *Кубракова* ◄ у с. Локнисте Чг МЕНА лит. **мена** 'дух', **mėnas**, **mėnuo** 'Місяць': р. МИНА і **БИСТРА** м. Бостра у Палестині, р. БАБка **Баб**, х. СОЛТАНів, кут ДІДів Ріг **дідо** у смт **БЕРЕЗНА** пахл. **барзан** передмістя [Минорский, 130], ур. В'ЮНИЩе **вайнах**, ЛУЦиків ГАЙ у с. Гориця, тут і прот. Десни В'ЮНИЩе **вайнах** [СГУ, 122]; дол. *КУБРакове* ◄ у с. ГУСАвка; оз. ЧАВНИЩе ◄, ЧЕРЕПов Кружок у с. БіГАЧ ?хач: кут. СКОРовка; кут ХАПУГовка рос. іст. море Хапужское **Каспій** [Фасмер, IV, 261] у с. Миколаївка; р. **ХОРОБІР** † грабар п Десни, оз. **ХОРОБОР** і р. МАКОШинська ПРОСТка

—, БРАТАниця **Вартан** (руїни на Араксі) у смт МАКОШине — пахл. **makōg, mkwk** човен [Тищенко 2020, 616]; ур. БІЛОВОД **Біл-абад** Біла Вежа і **КОРОВАН**кове кораб + ванк? у с. МАКСАКИ ^ЧЕРВОНІ ЛУКИ Ширван, МАКОШинське — **mkwk**, р. **ТЕРЕБЕНЬ Дербень!** у с. ЛІС-Ки **лезги**; тут і «своя» р. КЛЕВЕНЯ = КЛИВень **Gelawu?** = **Lupenians** [Newsen 1997, 111–116] пр. ГАЙ.СТРОВОї СТРУГи; б. ПІСОЧНа **писач-?**; КИСЕЛівка пахл. **Кисл** Кесарія, КОМАРівка, ЧЕРВОНІ Гори, ЯСЬКове, ГРЕЧАНИкове, **БЕРЕЗНа Барза!**, УДівка **Уті** ^ЧОРНогірці; р. **ДУБР**освіт Табар- у с. **КУКОВ**ичі — дег.   **какав** плетена з папірису морська баржа (АЕД, 402) [Тищенко 2020, 66], МУРІВка ^ГРЕБля ^МОЩНе; оз. БИСТриця!, луг САХАРове, **ТОПІЛЬня Табала** Кабала [Caucasian Albania], СЕМЕНівка **Семен-дер**, кут ШИРОКа ар. **ширк** християни, **ТОПИ**ло **Табала**; ур. **ХОРОБОР** † БАБичівщина, МАГЛи-чівка ар. **магал** квартал; ур. **ТОП**овище ***таф-** у м. МЕНА; МУРІВка ар. **мурафа** ^ГРЕБля ^МОЩНе, **КИШМ'ЯТ**ич ар. **кесмет** доля, частка, р. **ХОДЯЧ!** **хайдак** Минорс. 127; р. ЧЕРНИш вірм. **вчерн** купець, ЧОР-ТоРІЙ, **ЗІНЦ**ів Кружок , **КРИВУ**ша, **БЛИ**стова у с. БЛИСТова; р. **БУДИ**-ще у с. ГОРОДище; р. **КАРТА**нь **крада**, **ТОПО**лька **Табала** Кабала [Caucasian Albania] у с. ОСТАПівка, р. **КОНОТОП**(ка) **кенотаф?** і **СТІЛЬ**-на у с. Стольне; р. і оз. КОЛОДна гр. **Сколотои** сколот у с. Данилівка; **оСЬМА**ки, р. **СЕМК**івка **сомх-** і р. **СИНЯ**Ва пр. ДЯГової у с. **СИНЯ**Вка ; р. **ТИТ**ова **дідо**йці? у с. Слобідка; р. **СПЕР**ша = **СПЕРЖЬ!** груз. спарс- 'перс',

Куле), і назви від основи *Кубрак*- поблизу р. *Хоробір*, – як і путивльські *Кубер*, *Кубрак*- поблизу р. *Хоробор*.

Річка Хоробор у Хоробричах. А. Корепанова додала до теми важливу назву с. *Хоробичі* Чг Городня **Щ** яке у документах XVII–XIX ст. згадується у формі *Хоробричі* [ЕСЛН 1985, 171]. Більше даних з мікротопонімів того ж району (О. Павленко): • кут **СЕМ**Ковка! **сомх**- і ліс **МАЛЬ**Че **Ш** у с. ХОРОБичі Чг Городня **Щ**: кут **ХОРОБОР**ська і **МАША**Ховка **мосхи** у с. Хотівля, р. **ХОРОБОР**+ **Ћ**, бол. **СОМ**Ша **сомех**; кут **ЗЕЛЕН**а **Д** с. БОРОВиця, ур. СУПРУНові Могилки ар. **сабран** «зі зв'язаними руками» [Минорский 1963, 265] і р. **ВАГАН** у с. **ВАГАН**ичі **Ѓ** вірм. **Циһиһи** ваһан щит (пор. укр. *вагани* 'довгаста дерев'яна миска, ночви' з відп. у ін. слов. мовах і поширене до Альп, інакше в [ЕСУМ, I, 318]; пор. і поле **ВАГАН** у с. Новосілки Чг Ріпки, і Ваганьковское кладб.); **МИНА**ївщина пахл. **Манае** пророк Мані Nyberg 125, СОЛОНівка, випас ПЕКУРовське **Ћ** кімр. **пекур** грішник; с. Півнівщина *Пітух- лезг. **Ѓ** **пайдах** прапор; кут **ЖАЛ**овщина ст. слов. **жаль** гробниця [Фасмер, II, 35] і **БОЙКАЧ**івка **Ћ** буй- + **Ѓ**шз хач у м. ГОРОДня **Щ** **крада**; ур. ЧЕРВІНщина **Ширван**, луг РОСОШ **Росафа** у с. **АВТУ**Ничі **Ковтун** **Цицици**, вірм. село під Севастією/Сівасом, с. **ЗЕЛЕН**е **Д** **Селена**, **МАКО**Гонова Слоб. **Ш** **маког**; поле **МАЛА**Хове **Ш**, СОЛОВки **Ћ**, ліс **БЕРЕЗЕН**цев **барзан** передмістя у с. ГНІЗДище, луг **РУМ**! у с. ГОРОШківка, ур. РОМАНов **ГАЙ** **рамѣн**-+ **хай**; х. ПЕКУРів **ГАЙ**+ **Ћ** **ресвр**, бол. **РИМ**, кут **ГАЙ**ОК і **ДУБ**Ровки у с. Ільмівка, с. **КОНОТОП** **кевотаф**-ион, кут **ВОРО**Новка **фóров** у с. Кузничі, став **ЗЕЛЕН**е **Д** **Σελήνη Selēnē**, дол. **БАБ**ська **Баб** у с. Куликівка; **МОЛО**Жава **Малатъя**; кут **СИН**явка **Д** у с. **МАКИ**Шин **Ш** **маког**, **МАЛА**Хів Кут **Ш**, ур. **РАК**ов **ГРУД** **Щ**! у с. **СТУДЕН**ець на р. **СМЯЧ**ка, ур. **РИМ** у с. Перепис («бо там знайшли римську монету»), рівч. **ГОВОР**ов вірм. **гавар** округ, г. **СИН**ича **Д** у с. **СМИЧ**ин **сомех**-, ліс **ЯЗКО**Ричі! аскер, г. **СИН**іча **Д**, **ЛАШУ**Ки **лезг**, **ДЕРЕВИНИ** **Дербень** Дербент (Афан. Никитин).

І в цьому районному топокортєжі р. *Хоробор* Чг Городня – знову близькосхідні реалії: 1) греки – Ρόμη, Μαλάτεια, κевотаφιον, фóров, Σελήνη; 2) вірмени – рамѣн-, сомех, гайк, Ковтун, гавар; 3) сирійці – Пешітта, Росафа; 4) араби – малах, маркаб, кумар; 5) Кавказ – лезги, мосхи; 6) Ширван – Ширван, Баб, Дербент, шубі; 7) парфяни – маког, барзан, дехкан, марз; 8) архаїчні культури – жал-, буй, кості, Сін,

Селена, Мані, Зарван; 9) ознаки евангелізації – кімр. ресуг грішник, рака, хач.

Хараборка біля Граборовки і Орменки. У П. Маштакова (1913, 200) А. Корепанова знайшла ще один пропущений у книзі 1962 р. гідронім *Хоробарка* = *Хороборка* п Кости п СУДОсті [ЕСЛН 1985, 171]:
• р. ХАРАБОРка [БОРА, 12Д] з с. ЯСТРЕБец РФ Брянс. Почеп: МОЛЩинский **Мелітена** (пор. ур. Молчанське Болото См: не виключено, що місце для монастиря уперше обрано саме тоді), р. ГОЛЫШевка вірм. **глух** [gəlux], УЛЪЯНов ГАЙ **алан + хайк**, ГРАБОРовка **грабар** (13Д), СИНЬково У верхів'ї Судості існує ще одне • с. ХОРОБРовичи [БОРА, 13Б]: ^МОЛОТино **Малатья**, ПЕСОЧня **писч-**, р. ДОБРОтовка **Табар-**, КРЫЖино **кризи**, ЗИКеево **зихи** з Кавказу, **ОРМЕНка** **С армен-** (13Г), ВОЛОХи, КОЛОДня **сколот**, ВОРОБЕЙня **араб** і відоме с. Вщиж на Десні, де було язичницьке святилище (Цапенко). Така основа знайшлася й під Тулою: • **ХРАБРищево** **У** РФ Тула: р. КОЛОДня, ЛУЖНево, **СЕЛИНо** **У**; ТРУНово 10в **Тарон** ^МАЛАХово — р. МАЛАХовка —, ТРУФаново, ГОЛОВеньки **глух** [gəlux] з полов. х>в, КОЛЕДино, ПодиВАНЬКово, ЩЕКИНо **Шеккі**, КРЕСТы †, р. УПА лит. **урэ** річка; Бол. **ТРИЗНово**, **ПРОСКУ**рино, КРАПивна, р. СОЛОВА †, СЕЛИВАНово **У саліфāн** титул володаря хайдаків [Минорский 1963, 127].

Річка Хорабра між Богуславом і Корсунем. Важче виживали люди у басейні р. *Хорабра* п Росі [Трубачев 1968]. Тут по всіх подіях історії цікавому для нас пласту вдалося схватитися переважно у гідронімії: • р. ХОРАБра п Росі п Дніпра, поч. у с. МЕДвин Кв БОГУСЛАВ!: ^пот. РОЗСОХУВАТий **Rosafa + abad** ^РОСАВка! **Rosafa**; б. СОЛОНЦІ У Селена у с. р. СИНИЦя У Сін/ ?Сюник, ТЕПТіївка [Θάπτω] ховати [ДГРС, 1606], ВІЛЬХовець, КАЛІНівка, ПОЛОВЕЦЬке, стр. **КОВАЛівський Кабала** у с. іВАНівка, р. **МОНАСТИРка!**, р. НеХВОРОЩ Θρασιῶς (Arist.) у с. Москаленки, ІСАЙки **Іса**, р-ще Сухий **МІСТОк** і р. **БИСТРа Бостра**, візант. м. у Фінікії [Тищенко 2020а] у с. КИДАНівка, ЧАЙки! — удинс. **с'ау** море [Schulze], МИХайлівка, ШУПИКИ вірм. **uḫṣnṣu** сепух князь, КАРАНДинці *т-?, б. ТОПИЛО **Табал** [Caucasian Albania], МИСайлівка; • \ \ р. ХОРАБра = ХРАБра, ХОРЕБра гирло у с. СТЕБлів Чк КОРСУНЬ-Шевч.: ЧЕРВОНЕ, **ДЕРЕНК**овець ім. ос. вірм. Дереник Դերնիղ від Դերնի «цшнрн шш» /ванкі сан/ церковний учень [ru.wiki/Список_армянских_имён], букв. «монастирський вихованець», БРОВАхи (*боров-?), р. ДІЖова перс. **деж** фортеця у с. **ДРАБів-**

ка Дерб-, р. БУРТи і р. ГРУЗька **❧ крада** (л ВІЛЬШанки п НеХАЄва) у с. ЗАВАДівка, КОМАРівка, ТАРАСівське, р. САКовиця **саки** у с. ЯБЛУ-Нівка **Філан**, р. Листвина = Погань, КРАСна у с. Петрушки, НаБУТів, ТАРАЩа; р. ПОРОЗовиця у с. ШЕНДЕРівка **Александрія**, ПІШКи, ГЛУШки, р-ще БРАТячі, б. ГРУЗьке **❧ крада** у с. ВІЛЬХівчик, р. КОР-СУНка **Хурсан** у м. КОРСУНЬ-Шевч., р. НеТРЕБА Дерб- і **РАКова Яма**? Каспій у с. НеТЕРЕБка, р. НеХВОРОЩ *Θρασιίας* (Arist.) = Раскавица **Rosafa** у с. ПІШКи (АЮЗР, 1789: «nad Rudą, czyli rzeczką Chworońnicą, a teraz Niechworoszczą przerwaną leży») [СГУ, 387], р. оГОРОДок **❧ крада** і р. БАКУнька! у смт Стеблів, р. ПОГРЕБинка, р. СМІЧок **со-мех** у с. ГАРБУЗин! ***храбуз** < храбръ; б. ХОЛОДна і б. **СОБК**ова вірм. **иѳцнѳи** сепух князь у с. КВІТки.

Храбузні, Коропуж – це ті ж Хоробори. Прямим доказом історичної варіативності звуків х ~ г стала пара Chrabużna = Hrabużna (присілок Urłowa) [SG, I, 641] = **Вірлів** Тр Зборів, попередник назви с. **ХРАБУЗна** Тр Зборів, – та ще й у формі *Храбужна* без мазуріння ж ~ з. У статті Urłów [SG, XII, 818] є цікава форма назви «w Chrabużnie» (тут **ż** пояснює і документує дальший перехід ж > з) та перелічено сусідні села – Славна, Плісняни, Присівці, Korzybów, Заруддя, – що знімає сумніви щодо ідентифікації села.

Ці багаті контексти основи Храбр- зі слідом Кавказу і хрещень змушують згадати про «чорноризця Храбра» і писемну мову вірмен *грабар*. Наше припущення Храбръ ~ Грабар спиралося на кілька спостережень. Вагання г/х звичайне у різних топоосновах, як-от: *Гасанівка* Зп/ *Хасанівка* Пл, ур. *Хамазей* 2/ ур. *Гамазей*, ур. *Халісов Круг*, *Халісовщина*/ ур. *Галишово* **Галіс** [Павленко, 503, 285, 284]; також пот. ГОРОШівський = ХОРОШовецький у нп Горошівці Чв Заставна; р. ГОРОХУВАТка = ХОРОКовАТка [СГУ, 151] Ур-**Карах**; Hrabina/ Grabina, Hrabowa/ Grabowa; Hranow/ Granow під Гайсином [SG, II, 171, 173]. Саме сполучення слів «чорноризець» і «Храбр» – інший аргумент вважати близькими слова «чернець» і «Грабар». Важлива деталь – слово з Курщини рос. діал. *хараборья* «обірвані краї одягу» [Фасмер, IV, 223]. (Пор. і шойно *Chrabużna* = *Hrabużna* ~ *ХРАБУЗна* Тр Зборів.)

Так з-під пізніших мовних нашарувань покроково вимальовується масштабна греко-вірменська присутність у Наддніпрянщині в часи раннього середньовіччя. Очевидно, що поза методом топонімічного контекстування (тобто без системного розгляду і врахування

контекстів – топонімічного оточення об'єкта з певним сенсом) жодного з отриманих вище пояснень досягти неможливо.

Семки, Ромен, Ормин- Грабар (**Գրարար**) вірменською означає «письмова мова». Топонімічними свідченнями присутності самих вірмен можуть бути, зокрема, назви від основи С-м-к, схожої на груз. **სმდებო** *сомехі* «вірмен». У вже вивчених контекстах це р. СМІЧок Кв; бол. СОМШа, р. СЕМКівка, оСЬМАКи, кут СЕМКовка, р. СМЯЧка у с. СМЯЧ, с. СМІЧин Чг; СЕМЯЧки РФ Брянсь.

У зв'язку з цим привертає увагу ім'я річки Сеймок, яка *не впадає* до р. Сейм і не лежить у його верхів'ях, а отже, не могла сприйматися як «Малий Сейм» (пор. *Пселець, Псельчик, Ворсклець, Ворсклиця*). Назва самої р. Сейм має виразні докази пізньої народної етимології XVIII ст. – очевидно, що лише тоді вона могла зазнати впливу спогаду про польську реалію *сейм* «шляхетська рада». Парадокс у тому, що якраз за часів війн з Польщею у другій половині XVII ст. річку звали лише *Семь* ж. р. (1665, 1674, 1684 – Sem), і тільки у 1782 р. уперше засвідчено назву *Сейм*, а далі навіть *Сойм* [СГУ, 493]. При цьому зміни основи немає у старому хоронімі *Посем'я*, – але у пізнішому ойконімі від нової форми *Сейм* – *Засейм'я* – вона вже є. Судячи з цього, також і назва річечки, притоки Клевені, мала бути *Семок, але записана вона вже у нові часи, і тому «була дооформлена» як р. *Сеймок*. ***Семок** **სმდებო** *сомехі* л КЛЕВЕНІ СЕЙМу = **СЕМИЦА!** КОТЛУБАНская/КОЛДУБАНская (це пізніша нар. етим. часів тимуридів і зв'язків з Самаркандом) = **СЕМИЦА** КОЛК.УД.анская [СГУ, 493] вірм. **калак** + **Уті** «місто в Уті».

На захищеній від степових небезпек Брянщині змогла зберегтися й рідкісна диметатезна форма етноніма вірмен у псевдосучасній назві с. *Орменка*. Навколо є й інші периферійні архаїзми: • с. **ОРМИНО** **U** [БОРА, 5Б]: ^БАБичи; **МОЛОТ**ьково **Малатья**, **ЖАЛЫ**Нец **U**¹ ст.-слов. **жаль** гробниця, **КОРОСТ**елка **корста**, **ТРУН**овка **5A U**, БАБинки. Наслідком слов'янської метатези плавних закономірно стала відома з писемних пам'яток форма рам'нинь з гр. Ἀρμένιος (вже у Геродота), с додаванням суфікса -'ннинь, -анинь за аналогією до назв інших етносів і племен [Фасмер, I, 88, за словником Ф. Міклошича]. Ця форма з метатезою могла бути, зокрема, прототипом топооснови Роман-/Ро-

¹ Символом **U** щоразу позначено назву, унікальну на навколишніх землях (в районі або у області).

мен-. На користь такого висновку говорять, напр., факти розміщення нп *Романів* Жт на р. *Грабарка* або щойно виявленого змістового зв'язку назв у басейні р. *Торговиця-Ворона* л *Ромна* (див. далі).

Путивльська річка Селина. Важливим аргументом ідентифікації вірменського вектора став слід прилеглого до Кавказької Алванії району, де шанували богиню Місяця. За Страбоном (Географія, XI, 4,7), *алванці* (всі!) шанували «Гелія, Зевса і Селену, **особливо ж Селену**» [Страбон 2004, 305]. Храм Селени був біля Іберії. Масові народні пристосування ім'я Селени в топонімії України – *Зелені*. Особливий зв'язок з Закавказзям видно у повторюваному топонімі **Зелений Гай** Ⓜ, (*Селена* + *хай*- самоназва вірмен): тепер 7 назв, раніше 9 назв [УАТП-73, УАТП-47]. У вірмен були свої порахунки з культом місяця. Як показав В. Шульце, навіть саме слово вірм. **Խսիչ** хач 'хрест' заступило свого часу ім'я давнього місячного божества [Schulze 2001:27–8], цит. за [Schulze 2005, 15].

На Путивльщині у 1920-х рр. існував хут. **ЗЕЛЕНИЙ** біля с. Юр'єве [Список 1927, 40]. Але значно вагомішим виглядає збережений імовірний слід шанувальників Селени у архаїчній назві р. **СЕЛИНА** Ⓜ **Σελήνη Selēnē** л КУБРя Сейму [СГУ, 493] (напевно, у теперішньому с. Іллінське). Сама природа грецького голосного η «ета» якраз і пояснює звуковий розвиток: він аналогічний при переході вимови дгр. Атени (Αθήναι) до візантійського звучання «Афіни», – як з давнього Селена до суч. гідроніма Селина.

У Україні збереглося усього два таких рідкісних периферійних архаїзми – інший на Житомирському Поліссі: • р. **СЕЛИНКА** Ⓜ **Σελήνη Selēnē** л Тіснівки пр. ЧЕГНи п УЖа п Прип'яті Жт **КОРОСТЕнь**: водот. **САМК**ове груз. **somx-** вірмен у с. Новина, **ХОДА**Ки, -Чки хайдаки, **МОШ**ківка **Муш** = Уті, **КОРМА Kormos** у Закавказзі; бол. **КУЧЕР**ове Ⓜ **Gugark'** з половец. переходом г/в у с. **ЧОЛ**івка **Чул**; бол. **ТАРА**нове **Tarawn** у с. **ІСКОРОСТЬ** ар. Іса; **ВОРО**нове **фóров**, **ДАВИД**ки, **КАЛИ**-Нівка, **ЖАБ**че, **МЕДИ**Нівка, **МЕЖИР**ічка, **ГРА**Би ар. **гураба**, **МИХАЙ**-Лівка, **САР**Новичі **сарини**, **ЗЛО**Бичі, **ШЕР**Шні; **ДІД**ковичі **дідойці**, **ЛІС**івщина, **ЛІС**оБуда, **БУЛАХ**івка, **КРАС**ноПіль, **КРАС**ноГірка, **КРАС**-Носілка, **СОКО**Рики, **КОВА**Лівка, **ШАТРИ**Ще, **БОЛЯР**ка, **КАМ'Я**на **ГОРА**.

Ця архаїчна форма репліки ім'я Селени зрідка трапляється й на сусідніх землях, засвідчуючи, серед інших топонімів-реплік, давній культурний вплив Закавказзя. Пор. і основу Храбр- в районі: • **СЕЛИНО** Ⓜ **Σελήνη Selēnē** У! на р. Упа РФ Тульської обл. 10В: гирло р. **КОЛОД**ня

^ХРАБРИщцево! U!, ИВРово **Іверія**, МОРЕВое, КОПТєво, ур. МАЛАХово
 — БРУСово, СОРОКино, ЮШКово груз. **ушкі** мідійці, СЕЛИВАНово **U саліфан** титул володаря хайдаків [Минорский 1963, 127]; • **СЕЛЕН-ка** ☽, **Σελήνη Selēnē U!** 7В РФ Тульс.: ОРЕХовка, ВОРОНцово **фóров**, КОРОСТылево **корста**, РОМАНовка **рамън-**, МАЗАЛово; КАЙДАКово хайдаки **U**.

На Брянщині також знайдено • ур. **СЕЛИНо** ☽ **U** [БОРА, 20Е] РФ Брянс.: **БОРШНЯ**, СОСНовка, РОМАНовка **рамън-**, **СЕМЯЧки** груз. **сомех** вірмен Якова 20Е, **МОЛЧАНово Мелітена**, БЕЛый КОЛОДЕЦ, + р. Десна під Трубчевськом, р. НАВля, ХАЛЬКино, р. КОЛОМина!, Удельные УТы, Мирковы УТы, р. УТЯНка, **ЯКОВск**, ЗЕЛЕНая Роща ☽ • **ХОРОБРовичи** (136) РФ Брянс.: **МОЛОТИНо Мелітена**; р. ДОБРОТовка, ТАРАСово, МОРДАСово, ГОЛУБКово **голбец** надгробок, БЫКовичи ☽ **бик** символ місяця, уПРУСы. Регулярна поява у цих контекстах основ Молот-/ Молод- має бути слідом людей з візантійської Малої Вірменії з центром у Мелітені (Малат'ї).

Стаття вже була в редакції, коли директор заповідника С.В. Тупик люб'язно назвав до неї незалежні факти. Він повідомив, що у Путивлі й у с. Линове поширені прізвища *Селін, Селіна*. Цей матеріал було відразу опрацьовано за базою даних ridni.org/karta, і результати унаочнили розповсюдження прізвищ зі сходу (рис. 1). Похідні нечисленні, що свідчить про чимось зумовлену самодостатність основи: 623 Селін, 758 -а, 10 -ний, 9 -на, 3 -ков, 3 -кова; 136 Селін, 198 -а;

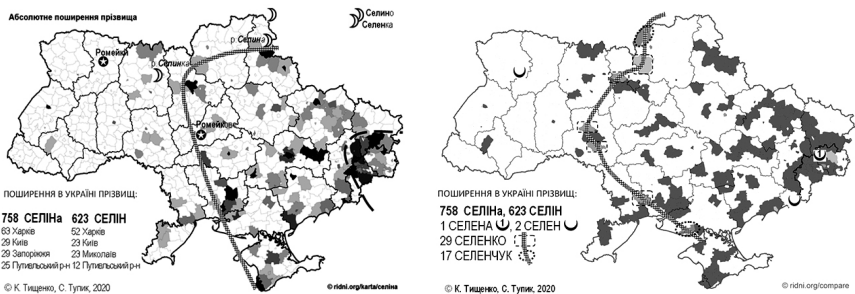

Рис. 1. Прізвища 623 Селін, 758 Селіна, 2 Селен, 1 Селена, 29 Селенко, 17 Селенчук, – судячи з картини географічного розподілу, прийшли зі степу. Є і однокореневі топоніми. Як звуковий склад основи, так і переважне поширення прізвищ на сході України є аргументами на користь грецького прототипу Σελήνη з Закавказзя, де, за Страбоном, існував культ Місяця

13 Селин, 10 -а, 1 -ний, 1-на, 1 -ков. Усього троє з 42 млн. громадян України зберегли форму з давнім звучанням η «ети»: 2 Селен, 1 **Селе-на** (!). Похідні прізвища 26 Селенко і 17 Селенчук дала лише ця основа. Вони поширені уздовж західного краю ареалу основи Селін-. Є й інші схожі українські прізвища, як-от у архітектора О.П. Сирина родом зі Скадовська Хс: 17 Сирина, 10 -а, 209 Силін, 245 -а, 1 -ко, 1 -кова; 811 Силін, 937 -а, 2 -ко. Показові форми прізвищ ↑ Селінний, Селинний, при тому, що не існує *Хоминний, *Фоминний тощо. З іншого боку, є прізви. 5 Силинник, 3 Силінник, 2 Силінник. І це – *словотвірний аргумент* на користь того, що -ін не суфікс, а частина основи, яку носії мови сприймали як нерозкладне ціле – Селін-, Селин-, Силін-.

Історію с. Линове відображують архівні господарські документи Молчанського монастиря [Матеріали, 50] (джерело люб'язно надав історик О.А. Чурочкін, Путивль). З них видно, що це село було монастирською вотчиною. Сільська Іллінська церква у 1629–1654 рр. платила податок з парафії. У 1662 р. вказана як зруйнована, далі відбудована, у ній правилось до 1738 р., коли за «храмозданною грамотою» стали будувати нову кам'яну церкву. У селі існувала слобода *Селунинова*, яка 1654 р. «*пишеться в селѣ Линевѣ*», – отже, так було зручно для обліку. Це означає, що вона утворилась на той час порівняно недавно, і виникла потреба пояснити в документах, де вона розміщена. Сама ж назва слободи вказує на те, що це був виселок з с. Рев'якине, де існувала церква во ім'я Дмитрія Солунського (тоді писали *Селунскаго*) [Матеріали, 49]. Упродовж століття назви слободи й села вживані у тих самих документах для різних об'єктів (слобода і найближче село), і обидва ойконіма мають, отже, власну, окрему історію.

В одному з принесених учнями переказів про сільські прізвища філолог Т.М. Чернякова зустріла слід можливого зв'язку з Кавказом. З місцевих прізвищ, названих старостою села О.І. Шевченко, до теми статті причетні ще Губареви, Скиданови, Самохіни, Савостяни: (пор. топоніми *Кубар*, кут *Губарі* Чг, *Скиданки* Пл, б. *Скидна* Дп, *Самаха*, *Самощина* і стр. *Савосьчине* бас. Сіверс. Дінця [СГУ, 507, 485, 486, 482], – з прототипами: *кубари*, *скидії* 'великі човни', сомехі, м. Севастія у Малій Вірменії). Зрозуміло, що все не так прямолінійно, і населення рухливе, – але ж зібраний «миттєвий знімок» прізвищ села таки відображує минуле прилеглого краю. Ще й у документі 1738 р. у парафії церкви Св. Іллі в Линеві вказано 55 дворів – «селянських,

бобильських, вільних і прийшлих» [Матеріали, 50]. Що то були за «вільні й прийшли», якраз і видно з назв сіл: *ХОВЗівка* [хаў'зуўка], – пор. рос. діал. *холзать* шататься, бродить [Фасмер, IV, 254], хут. *ХОВ-Зунів* під Глуховом [Список 1927, 39, 16] (джерело люб'язно надав історик В.К. Шейко, Суми); х. *Татаринів*, *Кардашів* (тат. кардаш брат), *Коренів* біля с. *Пищики* (*пис-ч-), *Ляхів* біля с. Голубкове, х. *Чумаків* і *Вегерівка* біля с. Берюх, *Латишів* і *Маклаків* (рос. маклак 'перепродувач, посередник' [Фасмер, II, 561]) біля с. Білогалиця, *Бувалине*, *Волинцеве* Каспій, *Кобиляків* Кабалак, с. *Калиці* (каліка2 'прочанин, мандрівник' з тюрк. *калык* 'народ, люди' [ЕСУМ, II, 351]), *Мачулища* ар. **маджхул** 'невідомі'.

Цілі села таких «невідомих людей» є на Правобережжі: Велика МОЧУЛка Вн 1107 і Мала МОЧУЛка 1120, МОЧОЛа Зк 32, МОЧУЛинці Хм 163, МОЧУЛище Рв 324, МОЧУЛки Рв 799, МОЧУЛянка Рв 44, МОЧУЛЬня Жт 1252, МОЧАЛки Вл 1052. Але й на сусідній Чернігівщині ця основа трапилася 8 разів у своєму типовому мовно-історичному оточенні. Крім с. МОЧАЛище Чг 133 це ще низка урочищ, як-от: • ур. *МАЧУЛище* ар. **маджхул**, В'язки у смт КУЛИКівка Чг: ур. ГАРАДище **Щ** **крада**, бол. ДРИГайлів **дрига**, КРИВе, ШИРОКе **†** р. СУЛА **Суль** доступ! у с. Авдіївка, кут. КОВАЛівка, КОСОВщина, ЦИКОРщина, дол. СИЛЬОНкова **Д** у с. Бакланова Муравійка, бол. КАЛАЧ.ИЦЬке калах + Іса, ГАРАЖене, дол. РОМАНЬкова **рам'нинь** у с. КОШарище, кут ГРЯДа **Щ**, ГОРОДок **Щ**, оз. КИРГИЗова Заплава у с. Вибли, оз. КАВЕРТ кувар- + -т мн. у с. ГОРБове ар. **гураба**, зат. ЗЕЛЕНаха **Д**, оз. БАГНиха вірм. **ваган**, ЗМІїва Яма у с. Глузди, бол. ДЕРЕВ'ЯНчеське **Дербень** у с. ГРАБівка ар. **гураба**; кут СУПРУНівка **сабран**, СОРОКівка у с. Дрімайлівка, кут ГУБАРівка **кубара**, ур. ГИР.КОТище вірм. **гир** у с. Дроздівка, кут. ВОРОЧКівка у с. Жуківка, кут. ЧИЖівка, СУПРУНівка **сабран**, ур. КОЗАРовщина у с. КЛАДЬківка, поле ЛУЗАНів Шпиль **Лайзан**, оз. ЛИБОХОР ар. **лива** + гр. **хора** село (пор. два села Либохора Лв Турка, Сколе), ГАЙОК, ПИЩане, бол. СИЛЕНкове **Д**, могили _ГОРЯНське Кладовище *агаряни у с. КОВЧИН **Кабк**, кут. ГУБАРівка **кубар**, дол. ГРАБовська ар. **гураба**, поле ДУБРОВне Табар-, КОСОВщина у с. Орлівка; кут ХРЕЩатик **†**, ОСТРОУХівка пахл. **устр** верблюд + **ушкі** перси, оз. ШУСТове **†** перс. **шост**- купель у с. Смолянка, х. КОРОСТень **корста**, ур. ГАЇ, поле ГРЯДа **Щ**, ГРУДа **Щ**, оз. ЛАЗНище **Лайзан**, СОКИРки у с. ХИБАЛівка **Кабала**.

Лежачі, Лежаче, Локачі, Лехач. Річка ХОРОБРа тече у путивльському селі Бояро-Лежачі. Трохи вище на Сеймі є с. Попово-Лежачи РФ Курс. Два мікротопоніми від цієї основи збереглися й неподалік на Чернігівщині: • кут. **ЛЕЖАЧий Хутір лег/** або вірм. [ʎqɲ] **лезу** мова + **Їщꙋ хач** у с. ГУРБинці Чг Срібне: ^бол. СОЛОНець **Селена**; р. ПОРТна+, кут КОЧЕРЖівка **Гугарк'** у с. Гнатівка; кут ГРЯДа **Щ крада**, ЦЕНТР, ЗаГАЙКи **хай**, БАШТа, ур. МОНАСТИР.**ИЩЕ**, балка ТРОСТянець Θρασιίας (Arist.) у смт Срібне; ур. БАБАЧиха **Бабек** у с. Артемівка, випас ЖОЛОБок **салб** 'хрест', кут БезСАЛА, КОМАРівщина ар. **кумарі** місячний, ур. ЖОЛОБ у с. ГОРОБІївка; ліс **СКОРОД**ня гр. σκουρώδης брукований (пор. крин. *Шкірудиха* у с. Листвин Жт Овруч [Тищенко 2020, 316]) на хут. ТОЧений, ліс ЦИГУРівщина **цахур** у с. Гриціївка і ЛОЗове (існує і мог. ЦУКУРиха Дц, Цукури Хс, -не Дц, мог. ШКУРина [СГУ, 599, 625]), ліс ГРЕЧАників у с. Галка, ур. БілоДІДІвщина **дідо-**, яр ГУБАРка 2, поле під ЛОГОШаами у с. Побочіївка, ур. і став САЛИМОНівщина **саліфāн**, БАРАНівщина, ліс ВОРОНине **фóров**, яр БАБАЧини **Бабек**, 816–837 у с. КАЛЮЖинці (існує ліс, яр і кург. Бабачий Хк [СГУ, 25]); ур. ЛИСАНівка **Лайзан**, КРАШТанівщина **корост**, яр КРУТий **Щ крада** у с. КАРПилівіка, кут ХРЕЩатик, левада **ЧЕПУРК**ове імов. нар. етим. від чагат. **koburč-ak** труна, **могили ТРУШ**ині свн **truha** труна у с. Поділ; ур. **ЛЕЖАЧе лег** + **Їщꙋ хач!** у с. СОКИРинці **Сакир**, ур. ЛЕЖЕНе **Лайзан**, кут КОРОП, р. Утка **Уті**, ур. СТРИГУНове ?ченці, дорога іВАНКівська вірм. **ванк'** монастир, ліс ГРЕЧАників; кут СЕРГАЧівка у с. САВИНці, випас ЛАДІГОНівщина на хут. Паєтин, (пор. Макогон до *Ладієгон), кут ГУБАРі = БУРУБАШки **бар-Аббас** у с. Кути. Якщо ці припущення правильні, можна було б чекати й реплік Лескач. І така форма справді знайдена серед прізвищ у Росії.

З втратою ненаголошеного -а- основа *Ложч- мала сприйматися як Лещ-: • пот. **ЛЕЩИН лезг** См См: КириЯКІВщина, ПереХРЕСТівка **Щ**, ГрицАКІВка, Зелений ГАЙ, КАПІТАНівка **Капутан**, ЗЕЛЕНА Роща, КОСІВщина, ГАЙОК, КОРЧАКівка, ВАРАЧИНЕ **Варач'ан** 'порубіжний район Хозарії', ОПОЛОНське, ЮНАКівка **вайнах**, БІЛОВОДИ ***Білабад** Біла Вежа; • пот. **ЛЕЩИЧі лезг** ІФ КОСІВ: ЛИСИЦя = Czerwony! **Ширван**, р. ЛУЧКа, пот. БРУСний, пот. ЛІЩИН.УВАТий, **КОРОСТИ**, **КОБАКИ**, БАБин, пот. НАЗАРАТ хрещені, пот. **САЛАТРУЧіль** гр. **σέλας-** полум'я, вогонь [ДГРС, II 1467] + ?свн **truha** труна/ або Санатрук, пот. СИНій!, пот. СОЛОНиця, пот. СТАВИЩЕ, пот. ТАРНИцький, пот. ПЕКУРА, пот. **ТАФІЇв!** гр. τάφιος надмогильний, пот.

ТЕПЛиця **Табал**, пот. ПІТУХова Поточина **Բ** лезг. **пайдах** прапор, пот. РОМАНИшин **рамън-**, РОЖнів, РОЖин, ЯВОРів; • пот. ЛЕЩАК лезг і ЛЕХАЧ лег + **Խաչ хач** у с. БАГН.УВАТе вірм. **Չիհաի** շаһап щит Лв Турка: ЯВОРів, ГОЛОВеське вірм. [gəlux] 'начальник' з куманс. х > в, ШАНДРовець, КРИНТята крут **Կ** **крада**, КРАСНе, КРИВка, ЛОСИНець **Лайзан**, ІСАЇв, пот. ШАНДРовець і БІЛА ВОДА ***Білабад** = Біла Вежа! у с. ХАЩів = **ХАЩ!** [СГУ, 53] **Խաչ хач**; • стр. ЛЕЩА**Н**ка лезг у с. КЛИВИНИ Gelawu [Newsen 1997, 111–116], їхнє місто **Loubon** Кв Поліське: **ДУБ'Я**нка, **ЗЕЛЕН**а Поляна, **ГОРО**Дещина **Կ** **Залишани Лайзан**, **ДІБ**Рова, **КОВШ**илівка. Можливо й назви від основ Ліщ- (8 назв), Лисич- (11 назв) та ін.

Саме у контексті кавказьких зв'язків найближчим прототипом для реплік від основи Лежач- міг би бути етнонім *лезгів*. Арабський географ і історик Мас'уді (X ст.) пише: «Опорою царства Ширван є царство Лакз. Його незліченний народ живе у верхній частині гір». В. Мінорський додає у прим. 15: «Тут назва лакз (лезгін) означає народи Південного Дагестану» [Минорский 1963, 192]. Але інші

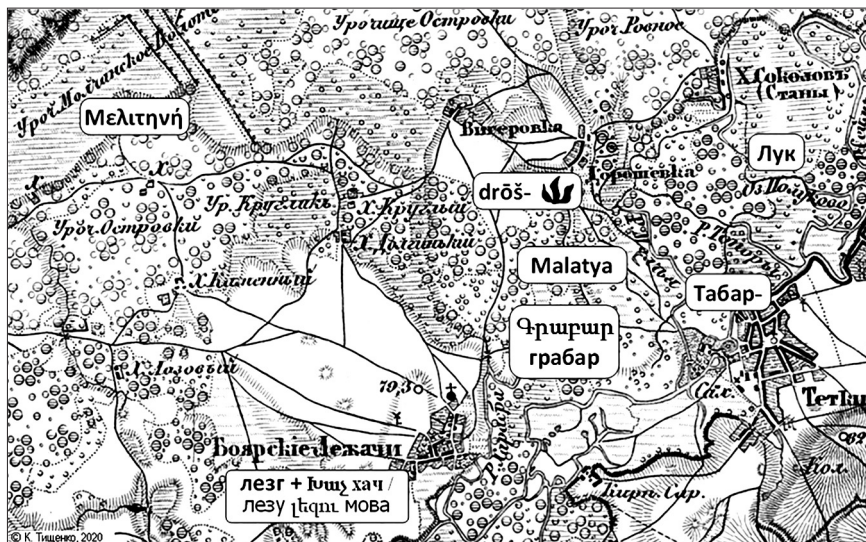

Рис. 2. Прототипи назв навколо с. Бояро-Лежачи: р. Харабра, Молчья, бол. Молчанське та ін. [карта Шуберта]

складники процесу формування назви *Лежачі* відкрилися лише у значно ширшому контексті. Форма основи Лежач- цілком може бути вторинною чи навіть похідною від реально збереженої назви пот. ЛЕХАЧ Ль Турка з **лег** + **Ішш хач**, імовірність чого зростає саме завдяки індукції сусіднього гідроніма ЛЕЩак (здавалося, з *Лежч-ак, а тепер, можливо, з давнішого *Лехач-ак, з якого пізніші *Лехч-, Лещч-, Лежч-). У тому ж районі є і ойконім ХАЩів **?хач**.

Але тоді підключається наступна хвиля потужної аргументації у вигляді однокореневих назв буковинської р. Лекечі = ЛЕКАЧА! = 1783: ЛАКАТСНІ **лег** + **Ішш хач** у нп Долішій ШЕПІТ *Шіпот!! **Сау-пат** пор. Шпотівка (див. далі). Не виключено, що це й невловимі Локотки. які ми раніше виводили з л-форм основи Ракот-. А ще ж є і б. ЛАГУЧчина п КОПАНОК вірм. **копенк!** платня (значить, сюди ж і 10 «Копанок» – це *Копенки; з них 6 на Харківщині) ВАСЮКОВОЇ БАХМУТу С.Дінця.

На Волині: • смт **ЛОКАЧі** **лег** + **Ішш хач** Вл рц: КОНЮХи, БІЛОПІЛЬ **Біла Вежа**, МОВЧАНів, ЯСИНівка бол. ТОРГівня у с. МИХАЙлівка ^ВІЙНИЦя! **вайнах**, ШЕЛЬВів **саліб**, МОВЧАНів. Чи не це причина частих назв МИХАЙлівка **Муш** > миш + **хай?** На Слобожанщині: • **ЛОГАЧівка** **лег** + **Ішш хач** Хк Хк: ^БОРове, ГОРБані, ЛЕЛЮКи, МОВЧани, ТЕРНова, ШУБІНе! ар. **шу'ба** долина, РОГачівка, ЦИРКУНи! ^БУТенкове, КЛЮЧки, МИХАЙлівка, ЧЕРНЯКи, ЯКОВлівка ^ОЛЕКСАНДРівка!, ЛИПці, МОРОХовець ар., СОРОКівка, РОГанка, ЯРОШі, ТРАВНеве, ПОДОЛЬОХ, БИСТРе, ЗЕЛЕНе, УТківка, КОРОПи, БАБАі, б. СЕМЕНИШИНА **Семендер** біля МЕРЕФи, КОВАЛенки, ЛЮБ.ОТИН! **Лубон** + **Otene**.

Залученість аланів і лезгін до вірменсько-алванської евангелізації дає нові аргументи для розв'язання старих проблем. Стає очевидним, що основні контакти Наддніпрянщини з Закавказзям ішли не через Кавказ (Дар'ял), ані в обхід його з заходу (через Абхазію), а саме через Дербент: ЧЕРВОНе ОЗЕРО **Ширван** + калька з гр. λίμνη 'озеро, став, **море'** [ДГРС, I, 1029] ^ЩЕКИне **Шеккі**, КРАСНе **Хурсан**, р. Хоробра **грабар** пр. Сейму у с. Бояро-ЛЕЖачі **лезг** + **Ішш хач** / **лезу** [ἰῆνι **мова**, ЛІСне (пор. і с. ДІДІВщина **дідой** См Кролевець, і с. ВОЙНАШівка **вайнах** Вн Бар); САХАРове ар. **сагр** прикордонна область (XI ст., [Минорский]) (пор. і синхоричні назви САГАРівка 2 См Буринь); КАГАНЬ **каган** + ЩУЛЕШівка = СУЛЕШове+ [Тупик 2015, 302] ар. **Саліх** саліхіди (аналогічний розвиток назви с. Шалигине: пор. с. Салыгино **Саліх** РФ Тверс. [Тищенко 2020а]). Історик С.В. Тупик нагадав, що у

новітні часи перша залізниця до Закавказзя пройшла з Росії не через Туапсе, а також через Дербент. Для оцінки масштабів тих контактів важлива адаптованість цієї групи топонімів до топонімічного фону України: отже, це здавна засвоєні назви. Вірмени й католикос відомі у Дербенті понад 300 років (400-і–730-і рр.) [Бартольд 1925, 24]. Історик В.В. Заїка також оцінив перспективи теми у зв'язку з торгівельними й культурними стосунками вірмен і хозар, – див. і [Huxley]. Тут досягнення статті включають Кагань і нові ідентифікації Біловар-/Білополь ~ Біла Вежа, Семен- ~ Семен-дер.

Історія Дербента і Ширвана X–XII ст. досить відома [Минорский 1963; Бартольд 1925; Кримський 1938]. Вона хаотична й нестабільна через саме положення Дербента як ключа до прилеглих земель. Прості люди були там християни, верхівка – арабо-перські й тюркські мусульмани: з топонімів видно щось схоже й у нашому степу. Жодна сторона не мала досить сил, щоб подолати іншу. Володарів місцеві еліти змінювали й урочисто присягали новому, щоб тут же зрадити. Призвідцями походів і наскоків з-над Дніпра на ті місця виступали алани-яси і київські найманці-варяги, про що арабські хроністи пишуть не раз. Книжки В. Мінорського й В. Бартольда з аналогіями до нашого минулого досяжні з мережі.

Короцца, Іскорость: християнські зміни традицій. Ще К. Бестужев-Рюмін (1868) звернув увагу на дивні подвоєння сюжетів подій XI ст. у тексті «Повісті врем'яних літ»: *грамота Ярослава Новгороду* згадана під 1016 і під 1036 рр., *наскок печенігів на Київ* – під 1017 і 1036 рр., *побудова Софійського собору в Києві* – під 1017 і 1036 рр. [Рыбаков 1963, 206]. Історики О. Шахматов, А. Лященко, Б. Рыбаков дійшли висновку, що текст літопису зазнав у давнині кількох редакцій. Б. Рыбаков вміщує навіть діаграму складу загальновідомої третьої редакції, виділяючи в ній вихідний пласт 1097 р. і сторінки, редаговані 1113, 1116, 1118 рр. Спеціально позначено уривки, які опинилися у випадковому місці при механічній перекомповці початкових записів [Рыбаков, 235]. Ці інтереси живі досі: до 1990-х рр. заснування Софії Київської 1117 р. «на офіціному рівні» не визнавали всупереч уже відомим тоді даним про графіті на його стінах про події 1120-х рр.

Серед непояснених пробілів літопису є і брак у ньому конкретних даних про хрещення киян. Б. Рыбаков пояснює причину цих особливостей тексту боротьбою двох поглядів на початкову істо-

рію Русі – київського і новгородського [Рыбаков, 235]. Нас цікавить відомий епізод протиставлення літописцем звичаїв полян решті слов'янських племен. За літописом, поляни «обичай імуть кроток і тих, і стиденіє» перед родичами, і шлюб. А древліани, радимичи, в'ятичи і север жили «як усякий звір», їли нечисте, мали «срамословіє пред отци і снохами», і не знали шлюбів. «А коли хто помирав, творили тризну (поминки) над ним, і по тому робили краду (велике багаття), і кладуть на краду померлого, і спалювали, і по тому зібравши кістки, вкладали в горщик і ставили на стовпі біля дороги, як роблять і нині в'ятичі», кривичі й інші язичники, що не знають закону Божого, а творять самі собі закон [ІЛ, 8].

Звідси б випливало, що поляни стали іншими завдяки знайомству з Божим законом. Знаючи, що вони були такі ж слов'яни, як і решта вказаних племен, можна спитати: хто ж їх навчив «кротості», відучив від «срамословія» і змінив поховальний обряд? Не шукаймо відповідь у письмових пам'ятках: її слід «зник» або його вилучили. Однак не все втрачено: є свідчення археологів і топоніміки.

Трупопокладення у Наддніпрянщині засвідчене здавна. Проте від початку нашої ери тут прищепилося тілоспалення з подальшим похованням попелу (у всіх племен ранньослов'янської доби – зарубинецьких, черняхівських та ін.). «У Київській державі початково було поширене тілоспалення, але з прийняттям християнства церковна влада заборонила цей спосіб поховання»... «Покійника клали у труну, зроблену з однієї колоди чи дощок» [ЕУ, VI, 2286–2287].

На карті чимало сіл *Колодне*, але словник не фіксує для слова *колода* значення 'труна' у жодній зі слов'янських мов. З контекстів цієї групи основ раніше було зроблено висновок, що вони можуть бути наслідком афери́зи самоназви скіфів – *сколоти* (пор. у Польщі р. Nysa _Kłodzka та архаїзми – назва с. Skłody Nowe і прізви. Skłodowska). Пізніше підставою для переосмислення цієї основи могли стати й лат. ім. вл. Claud-ius, і ар. *калат* 'замок' [Минорский 1963, 204]: тоді й Колодяз- «замок ясів».

У Київській Русі для поняття 'домовина' вживали друс. крѣста 'труна', засвоєне ймовірно з лит. *kaĩstas* «могила, труна» [Фасмер, II, 338]. Виходить, власної такої реалії слов'яни ще й тоді не знали, що якраз і пояснимо як доказ часів до хрещення. Судячи з топонімії, на початку християнства ця новація була помітною на тлі навколишніх звичаїв: пор. дотепер поширені й численні назви на зразок імен міст

КОРОСТень Жт (+ р. КОРОЩа у с. СТАРИки), КОРОСТишів, сіл КОРОСТИ ІФ, КОРОСТки Жт, КОРОСТовичі ІФ, КОРОСТівці! тобто «ті, хто» Вн, КОРОСТова «та, що» Тр, КОРОСТятин Тр, КОРОСТ.УВАТа - **ābād** Чв (селище, де так прийнято).

Серед незліченних фрагментів минулого топонімія зберігає випадки просторової близькості до згадок труни реплік різних етніонімів саме вірмен і реалій їхнього кола: • с. Коростки ~ смт Романів (КОЛУКово вірм. **калак**) рамѣн- на р. Грабарка (!) Жт рц: р. р. ДРЕНИЧка п ЛІСНОї, пор. ім. ос. вірм. Дереник Դերնիղ від Դերն «цшнрн ушн» / ванкі сан/ церковний учень [ru.wiki/Список_армянских_имён], букв. «монастирський вихованець»; • м. Коростень Жт ~ Граби ар. **гураба**, **Грабарка**, Ходаки ^ГорбаЧІ, ІсКОРОСТЬ ар. Іса; • Коростівці ~ Могилівка, р. **Грабарка** у с. Мовчани **Мелітена**, СЬОМАКи **сомех**, ТРАВНеве **Տարնի**, **Տարօն**, **Tarawn** Вн Жмеринка; • Користь ~ **Грабарка** Рв **Корець**; • **Хоростець** ~ **Хоробрів грабар** Тр Козова; • **Хоросно** ~ **Хоробрів** Лв Пустомити + ЛАНИ **алани**, СЕМЕНівка ?**Семен-дер**; • с. **Коросне** *стне ~ Романів рамѣн- Лв Перемишляни + ЛАНИ 2 **алани**, ЛОНі, ЛОНівка; • **Гаразджа**, **Горзвин** ~ **Хоробрів** Вл Луцьк та ін.

Інші інформативні сусідства назв від основи Корост- **кръста**: • **Коростівці** Вн Жмеринка ~ МОВЧАНИ, СЬОМАКи **сомех**; • **Корости** ІФ Косів ~ ^БАБин, РОЖин, пот. Тафіїв; • **Коростовичі** ІФ Галич ~ ГРОБиська, ЛАНИ **алани**, **ХОРОСТків** ^СЕМАКівці **сомех**, ЖАЛибори **жаль** ^КІНАШів † ар. **kanisah** церква; • **КоростЯТИН** (серед бранців були християни і їх ховали у корсті) Тр МонастирИСЬКа ~ КОРОПець, ДОБРОВОДИ **ābād**; • **Коростень** Чг Куликівка ~ ГРАБівка гот. **graban**, ГОРБове КОВЧин; • **КоростиШів** (корста + сир. Իшо' Мин. 136) Жт ~ ТРАВНеве, **Романівка** **рамѣн-**, р. **Коричанка**; • **Корости** ІФ Косів ~ пот. **РОМАНИшин** **рамѣн-**, пот. САЛАТРУЧіль свн. **truha** труна/ або Санатрук; • **Коростів** Лв Сколе ~ **Корчин** Ур-**Курах**, ТЕРНівка, ГРАБовець гот. **graban**, ГРЕБенів, пот. СКОПЕРЩАК чаг. **koburčak** труна у нп Верх. РОЖанка, Ниж. СиньОВИДне абад *Дербент?, ХАЩоване **хач**, СОПІТ **спауга**, ТРУХАНів, ОПОРець **обр**, ЖУПАНИ **жупан** аварс., КРУШельниця **круш** 'сталь' з Ур-**Курах** та ін. Сюди ж і пот. ЧОБУРЧА **koburčak** л Дністра біля гирла, і р. ЧЕВИЛЬЧА ?**Кабалак** Пл Оржиця: типовий аланський перехід р ~ л, пор. КУРТичья = КИЛЬТИчія = БЕРДа; • **Кросна** Карах См Конотоп ~ Грузьке, ЩЕКИНСЬКЕ **Шеккі**, ТАРАНське, ТЕРНівка (це синонімічні основи: пор. «яр **Таранів** ^р. Вел. **Тернівка**»

[СГУ, 553] < Сурпї 'Тарон'), ГАЙКи, РАКи, ДЕПТівка, НеХАївка, р. РОМЕН **рамѣн**-, р. Торговиця = **ВОРОНа!** **фóров**.

З прикладів на зразок синонімічної пари б. Користівка = КОРОС-Тева! у с. Користівка Кр Олександрія, або у пізніших народних етимологіях *Коростелівка* Жт видно зрозуміле намагання людей приховати небажаний спогад. Але в усіх новіших назвах збережено той самий каркас приголосних. З іншого боку, відомо, що група -ст- має історичне чергування зі -щ- (*густиий* ~ *гуща*, *пустити* ~ *пущу*). Тому й назва с. *Покощівка* Хм Ізяслав закономірно мала колись ту ж форму, що й *Покостівка* Жт Жт. Так само й *Покощеве* Жт Ємільчине, і *Покащів* Вл Ківерці. Форми зі -щ- історично пізніші від форм зі сполукою -ст-. Такі назви р. *КОРОЩА* л Ірші Тетерева у с. СТАРИки Жт КОРОС-Тень і неясне тепер ім'я р. *ГОРОЩа* у с. Котівка Жт Андрушівка, г. *ГАРЩина* і *сусідне* ур. *ГОРЩина* у с. Мошенка (!) Чг; є і с. *ПоГАРЩина* Пл Лохвиця, і р. *БілоГОРЩа* См Шостка (СОБИЧ вірм. *иѣциѣ сепух князь*). Шедевр винахідливості маскувальників небажаної історичної пам'яті – ойконім *ГАРАЗДЖа*, – це тотальне одзвінчення форми *караст-ја. Попри всі ті зусилля насправді вихідним для більшості тих назв мало бути слово корста 'труна'. Усього за 20 км від щойно згаданої р. *КОРОЩА* л Ірші Тетерева засвідчено назву р. *ПереГОРЩ* (так само л Ірші Тетерева) у смт Чоповичі Жт Малин (поруч ЗаГРЕ-Бля, БРАТське, ТРОСТяниця Θρασχιας (Arist.), іВАНівка, БАРАНівка). У цей же ряд стають і ур. *ПоКОРЩина* у Козельці (тут нп **ШАПИХи** й **СИВУХи** (!), обидві назви різного часу з вірм. *иѣциѣ сепух князь*), і навіть *КРАШТанівщина* **крѣста** у с. Карпилівка Чг Срібне. Усюди тут однаково небажана уже похрещеним нащадкам згадка про *корсту.

Села Івонченці, Ванчинець і річки Ванч. Слово укр. *грабар* означає тепер «гробокопач». Але колись мова, звана по-вірменськи **Գրար** *грабар* («письмова мова»), звучала в монастирях, вірм. **վանք** *ванк*'. Очевидно, що найпростіше такий звуковий фрагмент пристосувати згодом під Ваньк-/ Іваньк-/ Іванк-, Ванч-/ Іванч-/ Іванц-. Цінні підказки часом дає і сама народна етимологія (переосмислення назв): ІВОНЧЕНЦІ Пл Пл (?з фузією на межі двох сусідніх морфем: ванк- і ченці) або ВАНЧИНЕЦЬ Чв Новоселиця (пор. укр. *ченець*, *ченчик* 'чернець'). Іноді це й промовисте сусідство селищ: • *іВАНЦі* ^**МОНАСТИРок** ^ПоГОРИСЬКо **qaGURՇaq** Ль Жовква: СОПОШин вірм. *иѣциѣ сепух князь*; • *іВАНКівцї* ^**МОНАСТИРок!**, МИХайлівЦі Хм Ярмолинці; СОЛОБківЦі!, КОСОгірка!

^СОСНівка, ЖИЛинці, КРУТі Броди **♣** БУЙволівЦі, ПРОСКУРівка, КАДИЇвці; • *МальоВАНКА* Льв ГОРОДок **♣**: ^ЗАЛУЖАНИ!; ПідМОГИЛка ^МИЛЯТИН свідоме и ^ХАЛУПки ^ДОБРЯни, МИЛЬЧиці ^Зелений Гай, Монастирець, Мости, *Косовець!* (є і КосоВАНКа!), ГРАДівка **♣**, ГАЛИЧани, КОРОПУЖ ^РОМАНівка **рамън-**; • *іВАНиЧі* Рв КОСТОпіль: ^ГОЛОВин вірм. [gəlux] начальник з куманс. х > в; ДЕРЕВ'ЯНЕ, КОРЧин, КОРЧів'я, ПереЛИСЯНка!, ПІСКів, ПЕНЬКві, ЖАЛин **жаль**; • *іВАНКівці* ^КРИНЦилів **крада**, р. ШАНДРова **Александрія?**, УШУКА пор. груз. **ужікі** перс Хм ГОРОДок **♣** і тут же за Збручем КРУТилів **♣** ^КАЛАГАРівка гр. **калугер** чернець Тр Гусятин; • пот. *КОРОТКОВАНЯ* (**♣** крада і «неправильний» монастир) Зк Воловець: пот. **Шандориків** (Александрійська церква + ков) у с. ЗАВАДка; пот. Локітський **Ракотіс**, **ПЕРЕХРЕСний!**, ПАШКівці, ГРАБівниця гот. **graban**, пот. ЯношКОВий, пот. БРАТКівський, пот. ВОРОНівський **фóров**, пот. КОБЛичка, пот. Коштев'ят-ЖОЛОБ, пот. **Кривівський**, р. СЛАВка, пот. ПАРАЖинський, пот. СОЛОТВинський, пот. ЧЕНГ'АВка «ченківка». Значить, трудилися коло вірмен і копти: • пот. *ШАНДРівський *Шандра* Александрія у с. Копашневе Зк Хуст: МОНАСТИРЕць **†** ^ТОПОЛин **Табала**, ОЛЕКСАНДРівка, РОКОСів, КРИВий. СЕЛИЩе, БЕРЕЗове, ІЗА, СЮРЮК ?**спюрк** вірм. діаспора, ЛИПовець, СОКИРниця, ШИРОКий, БИСТРий; • пот. *ШАНДРівський* у с. ТУР'я Поляна; ДУБРинич, ЗАРЧеве, ВОРОЧеве, РАКове, СІМЕРКи, ЛИПовець; • пот. *ШАНДРіяЩик* яск- л ТУРбату у с. Лопухів = Брустур Зк ТЯЧів: плн. ШАНДРІАСКы **Александрія + яси**, **ВОНІГове ванк!**, пот. Мал. БАГНЯНчик вірм. **ваган** п ЯНівці л МОКРянки у с. Руська МОКРА вірм. **мкрт** хрестити; пот. ОКІЛЬський = 1972: УКУЛЬський, 1930-і ОКОЛЬський л ТУРбату л БРУСТУРянки і плн. **ОКОЛА** тюрк. **Ак Кула** Біла Вежа у с. Лопухів, ДІБРівка, ДІБРова. ДОБРянське, РАКове, ТОПЧине **тафт**, ТЕРНове, КРИЧове, РОСОШ, КОЛОДне, ТАРАСівка, БОБове **Баб**, ШИРОКий ЛУГ; • *ШАНДРиГОЛОВе* = ШЕНДРиГОЛІВ і руч. вірм. [gəlux] начальник з куманс. х > в Дц КРАСний ЛИМАН: ^ЗЕЛЕНа Долина **Д**, яр. КОСТРИ = КОСТРЯНСЬКИЙ; КАЛЕНИки, РІДКодуб **балахон + човен**, ІВАНівка, ТЕРНИ, КОЛОДЯзі, ЗаКАБЛУКівка! **Кабалак**, ЯЦЬКівка, КРИВа ЛУКА, ДІБРова, Олександрівка, БРУСівка, ЯРОВА; • пот. *ШЕНДЕРка Александрія* Тр Гусятин: р. БУДка; БРІДка, ЧЕРНеча, ПОПЛАВИ у с. ТОВСТЕ; **КАЛАГАР**віка ^КРУТилів **♣**, **МОНАСТИР**иха, Мала ЛУКА, БУЦики, ГРИМайлів, **ХОРОСТ**ків, ОРИШківці, ЛЕЖАНівка **Лайзан**, ЛІСКИ, ЖАБинці, ЗЕЛЕНе **Д**, ГОРОДниця **♣**, ХЛОПКівка, ЯБЛУНів; • пот. *ШАН-*

ДРовець у с. ПідЛІСКИ = Нягрин ІФ Долина: пот. ЖЕЛеменів влуж. **žel** жаль, СЕМИЧв! **сомех**, ДІБРова, ЯВОРів, **СОЛУК**ів **Саліх!**, ЯКУБів!, БУБнице, ПідЛІСКИ, ТРОСТЯНець Θρασκίας (Arist.), РАКів, РАХИНя, с**ТАНК**івці танухіди ^ЦЕРКовна **✠** МИСЛівка.

Лише тепер видається можливим упорядкувати пояснення цього значного масиву топонімічних сусідств. Як бачимо, вірменські ченці поширювали Євангеліє не самі. Поряд з ними це робили й саракоти (сирійські ченці-яковити [Тищенко 2016; 2020, 333, 369]), і коптські ченці Александрійської церкви. Є і слабший топонімічний слід арабів-християн IV–VI ст. танухідів, саліхідів, гасанідів (пор. Н. Пигулевская, I. Shahid) [Тищенко 2020a]. Монофіситство східних церков та їхніх монастирів часто позначене формантами -ков-, -кос-, -крив-, -мил- (пор. *кови* ‘злий задум’, *скісний*, *кривий*, *помилка*) [Тищенко 2016, 473]. Ці конотації цілком імовірно вказують на інформованість похрещених про неприйняття частиною церков рішень Халкедонського собору 451 р. і навіть на тодішній громадський осуд їх (!): отже, як виглядає, був сильним авторитет Вселенського патріархату.

Дербент – вірменською Чор: капан Чорай «прохід Чора» [Hübbschmann, 219]. «Тут був центр християнства і навіть певний час ...патріарший престол, згодом перенесений до Партава, головного міста Алванії» [Бартольд 1925, 24] (пор. і топорепліку Полтава. – К.Т.). Патріарший двір був тут і за арабів 733 р. Християнство поширилося у часи Єздигерда I (399–420) та імператора Феодосія (408–450). Партав став головним містом Алванії замість Кабали і зберігав це значення до X ст. Арабські автори згадують Бардаа / Партав як найбільше місто в усій цій місцевості (ось чому на нього нападали варяги. – К.Т.). «Християнство, що зверталось... до нижчого міського класу, ...було величезною культурною світовою силою, яка перемагала там, де римська зброя була безсила. ...У боротьбі Візантії з персами сила була на боці персів, а однак християнство перемогло, і в самій Персії заснувало християнську церкву». Зайнявши згодом прикордонні області Персії, араби застали там уже тубільців-християн, а не зороастрійців [Бартольд, 24–25].

Навколо численних *Іванківців* та *Іванчан* (ванк, ванч) досі помітний слід вірмен (хай, гай) і язичницьких крад: • *іВАНЧ*і Рв Володимирець: **РОМЕЙКИ** **ромеї** візантійці, ВОРОНки **фбров**, СОПАЧів вірм. **иѳципѳи** сепух князь, СОБІЩиці, ЗЕЛЕНе **Д**, ГОРОДок **С** **крада**, ГОРОДець**С**;

• *іВАНКівці* Тр зБОРів: ^МАЛАШівці ар. **малах** моряк; ЗаЛОЖці лезги, ГОРОДище **☛ крада**, КОРЧунок, КОРШилів Ур-**Карах**, ГАРБУЗів ^МАНАїв **Мані**, МОНИлівка, ГАїЗ, ПОГРІБці, **ХРАБУЗ**на ***Chrobórz** ^СЛАВна, КАБАРівці, ДІТКІВці, ТРОСТЯНець Θρασίας (Arist.), ЧЕРНИХів, ПідГАЙчики;

• *іВАНКівці* Тр Шумське: ЗаЛІСці, ГРИНЬКІВці, ПІЩАтинці, СУРАЖ, ПідГАЙці!, КАТЕРинівка, ДОЛОБки, ЗаГАЙці!, ЦЕЦЕНівка **чечен-**, СОСНівка, НовоСТАВ;

• *іВАНЧани* Тр ЗБАРАЖ: КОЛОдне, КОТЮЖини, ДІБРова, ЗаГОРОДдя **☛ крада**, РОГовець; СИНява **☛**, РАКовець, Кобилля Кабала, КИНАХівці, р. ГРАБАРка, САМЕЦь **сомех-**, ДОБРОВОди **ābād**;

• *іВАНКів* Жт БЕРД.ичів **Берда**: ^СЕМЕНівка **Семен-**дер; ГРИШКІВці, БИСТрик, П'ЯТИГІРка, ЧЕРВОНе ^ЛІСова СЛОБідка, КАТЕРинівка, ПідГОРОдне **☛ СОЛОТвин**, **СЬОМА**ки **сомех** ^ГАЛЬЧин, КРАСівка;

• *іВАНКівці* Жт Жт: ^ВЕРТокиївка Берд-, ГОРОДище **☛** ПоКОСТівка!, Черемошне, БЕРЕЗИНА, ГЛИБОЧИця пор. **halif** заступник, ГЛИБОЧок ^КРУТи **☛ крада**, КОДНЯ, УЛЯНівка, КОРЧин, КАТЕРИНівка, КАЛІНівка, ЗАРІчани, **ВИСОКА ПІЧ?**, ЛІЩин, ТАРАСівка\, БАРАНівка, ЛУКА, **ГАЙ**, СОСНівка, Рудня-ГОРОДище **☛** БИСТРі, МОШКІВка, ЛІСІВщина, сТАНИШівка **танух-**, ПІЩанка, ДВІРець, ГРАБівка гот. **graban**;

• *іВАНКіє* Кв Васильків: ^МАЛЮТЯнка **Мелігена**, ГЛЕВАХа **Гелаву**; ГРЕБІНки, КРУШинка? **Карах?**, ДЕРЕВ'Янки **Дербень**, Кобці **Кабк**, *іВАНКовичі* ^МАРХалівка;

• *іВАНКіє* Кв рц: сТАНИШівка **танух**, ПідГАЙне;

• *іВАНКівці* Вн ТИВРів: ^ЧереМОШне; КРАСне, РОЗСОШе **Росафа**, СЕЛИЩе, ТРОСТЯНець Θρασίας (Arist.), КОБЕЛецьке **Кабала**, ВОРОШилівка, ЛАни **алани**, КРАСНЯнка, іВОНівці, ШОСТАКівка **☛** («неправильна купель»), ГРИЖинці *к-?, РОГізна, ПідЛІСівка;

• *ІВОНченці* Пл Пл: КРУТий Берег **☛**, КРЮКове, ПАСКівка, **КовАНЬКівка**, **КовАНЧик!** («неправильний монастир»), ШОСТАки **☛** *ків?, ГЛУХове вірм. գլուխ **глух** начальник, ТРОСТЯНець Θρασίας (Arist.) ГОРБанівка, ТриРОГове! (пор. ТриКРАТне **☛** Мк, ТриГРАДдя **☛** Од), ТЕРНівщина, ПОРТНівка, КРОТенки **☛ крада**, ЗІНці, КЛЮШники **☛** **клюса** церква, МАКУХівка, ГРАБинівка гот. **graban**, КОВАЛівка, ТвердоХЛІби, РОЖАївка, **КОСТочки**;

• **КовАНКА!** Жт Овруч: ^ЧЕРВОНка; ХЛУПляни **Халєб**, ЗБРАНЬКІВці ар. сабран «зі зв'язаними руками» [Минорский 1963, 265], ЛИПські РОМАНИ **рамън-**, СЛОВечне, СЛОБода, СЕМЕНівка **Семен-**дер, СОРОКОПЕНЬ, РАКівщина, КОПТівщина, ГАЄвичі, ДЕРЕВці, ПІЩаниця, КОБИЛин 2 Кабала ^ХАЙча 2, ГОРОДець **☛**, Олександрі.

(У зв'язку з назвою с. ДЕРЕВ'Янки Кв Васильків – ДЕРЕВ'ЯНе Рв2, р. ДЕРЕВНОЕ Хм, ДЕРЕВИНИ Чг **Дербень**: чи не звідси етнонім *деревлян*, відколи вже відомо, що й волиняни з Волинського, Хвалинського моря?)

Саме ці незвично численні пари просторово близьких реплік прототипів «корста ~ ванк» вказують, нарешті, – хто ж навчив місцевих слов'ян обряду християнського поховання. Якщо наше припущення про природу звукового відрізу *ванк* (з вірм. **վանք** *vank'* монастир) правильне, то у знайдених і перелічених далі контекстах не можна не визнати сусідство саме вірменських монастирів і місць згадок *корст*. Судячи з семантики основ і взаємної близькості розташування позначених об'єктів, ці назви виникли, коли такий спосіб поховання ще був новиною. Можна уявити, наскільки важливим стало поняття Воскресіння для тодішніх сусідів «Дикого Поля» (Чв 2, Вн 2, Хм, Тр 2, Льв 2, Жт 3, Чг):

- *КОРОСТелівка* Жт Черняхів ~ і**ВАНК**ів, **КОРЧ**івка, ОКІЛок **Ак кале** Біла Вежа, ДІВОЧки Дівіч Мин.; • *КОРОСТки* Жт Любар ~ ^Чорто**РИЯ**, і**ВАНК**івці (і СЕМЕНівка **Семен**-дер); • *КОРОСТУВАТа ābād* Чв Кіцмань ~ і**ВАНК**івці!, Зеленів, Чорто**РИЯ**, Малятинці, р СОВИЦя вірм. **սեպուխ** сепух князь, пот. СОВИЧка; • *КОРОСТова* Тр ЛАНівці ар. аль-Лан **алани** ~ ВАНЖУЛів Євангеліє, і**ВАНК**івці, **ГРИБ**ова, МОЛОТків; • *КОРОСНиця* Льв Дрогобич ~ р. **ВОНИЧ** вірм. **վանք** *vank'* монастир, р. ЗЕБУХова пор. прізви. Цевух, вірм. **սեպուխ** сепух князь: це рук. КОЛОДниці п Дністра, пот. СЕМЕНів **Семен**дер; • ур. *КРАШТанівщина* у с. Карпилівка Чг Срібне ~ і**ВАНК**івці;
- р. *КРОЩина* у с. Соколівка Вн КРИЖопіль ~ САВЧине вірм. **սեպուխ** сепух князь, КАВКів Яр, ГОЛУБЕЧе **голбец**, ТЕРНівка, ГОРОДківка **Г**;
- р. *ГОРОЩа* Жт Андрушівка ~ і**ВАНК**ів ^Березине, МОСТове, і**ВАН**иЦя; Лісівка, ГОРОДківка **Г**, Гарапівка, Яроповичі, КОРЧмище, МОШКівці 2, ГАЛЬЧин; • *ГОРОШова* Тр БОРЩів: ^МИХАЛків; і**ВАНК**ів ^БЕРЕЖАНка **Варач'ан** 'порубіжний район Хозарії', ЛАНівці **алан**, ПИЩАтинці, ЖИЛинці влуж. **žel** жаль ^ГРАБівці гот. **graban**, ЗБРИЖ, БУРД.ЯКівці, МУШКАРів, БАБинці, ЗЕЛЕНе ^ХУДИКівці **хайдак**, ГЛИБОЧок, ВОВКівці **волок**, КРИВче; • *ВелиКА РОСТівка* Вн Липовець: ~ і**ВАН**ьКи, івське.

Кульмінацією теми станом на літо 2020 р. став унікальний топоконтекст, збережений у глибині Карпат, – у віковичній тиші й досі далекий від бурхливої людської історії: • р. *КОРОСТовець* л ОРЯВи з г. КОРЧанка Ур-**Карах**? у с. *КОРОСТів* Льв СКОЛе: ^р. **ВАНЧ** Верхній, **ВАНЧ** Нижній [Стрий, 1:100000, біля нижнього обрізу карти] – вірм. **վանք** *vank'*, р. БУТИВЛЯ гр. **Πόντος**, нгр. **Μβούντος** [buntos] з г. ШЕБЕЛА **Шабала**, Кабала [Caucasian Albania]; пот. ДУБРівка, ур. ЖОЛОБИ, г. ДОБЖАНа/*Добряна, пот. ЛЮБ.ОВАТий **ābād** у с. ТРУХанів. Це вражаючий приклад вцілілого периферійного архаїзму, як зрештою і назва пот. *Тарфіїв* ІФ Косів у тих же краях (за 140 км).

Вірменський контекст Бутивлі. На поновну зустріч з Бутивлею надія була мала. Ця аналогія з ім'ям Путивля 5 років тому могла когось здатися й випадковим збігом. Але тепер вона повернулася, і поруч з нею виявлено дві річки *Ванч* в оточенні інших незаперечних ознак вірменського фракталу. Він же є і навколо Путивля. У цьому й полягає остенсивне прирошення висновків самим матеріалом. З досвіду студій з'явилось ще одне міркування: у місцевих назвах люди минулого не ставили собі проміжної мети. Тому прототипом основи **Пжт**- навряд чи є прадавня грецька назва Чорного моря (дгр. Πόντος): швидше це лат. Pontus, римська назва провінції Пафлагонія після приєднання її у 64 р. до н.е. Тоді сюди ж і • р. **БЕДЛЯ (Пжт-ја)** пр. Гуса п сТВИГи Прип'яті Рв Рокитне: НеТРЕБа **Дерв-**, ВЕЖиця, Олександрівка, ПереХОДИЧі **кайдахи**, БІЛОВІЖ! **Біла Вежа**, БІЛЬськ, БОРове, ДРОЗДинь.

На південь від двох річок Ванч у с. Коростів Лв Сколе зберігся ще один слід тих подій, знову надійно засвідчених кількома синхоричними основами: • пот. Вел. і Мал. **БЕДЕВЛЯЩик!** = **БИДИЇЛ'АШчик** [СГУ, 89] (чи чує й тут читач через віки слово «Путивль»?) + яс – це витік ЯБЛУНИці л БРУС.ТУРЯнки у с. Лопухів Зк ТЯЧів: тут г. ПриБУЙ! (пор. *буєвище*, *буй* «кладовище, пустирище при церкві», друс. боуи [Фасмер, I, 234]), г. ПрелУК, пот. **КУРТ.ЯЩик** < **к** **крада** + яс л БИСТРика л БРУС.ТУРЯнки; хр. **БЕДЕВЛ.ЯСка**, **БЕДЕВля**, г. Вел. і Мала **КУРТ.ЯСка** **к** + яс, (є р. КУРТича **к** = КІЛЬТича! з тип. яськ. перех. р > л), **ВОНІГове цшір** vank', СОЛОНе, БІЛОВАРці **Біла Вежа**, ГРУШеве, КРИВа, ДОБР'янське, РАКове, ВІЛЬХівці, ДІБРова, ТОПЧине, КАЛИНи, ТЕРНове, ТЕРЕСва, ТАРАСівка, КРАСна, КОЛОДне, РОСОШ, ЛАЗи, г. КАПОЛна **Кабала**, ТЕРЕБля, ШИРОКий ЛУГ.

Греки й вірмени на витоках Ромна. Що ж, зрештою, вабило гостей до наших степових країв? У пошуках складників відповіді увагу було приділено й назві р. *Ворона* См Конотоп. Основа ця поширена у топонімії України. Її вивчав і сходознавець В. Бушаков. Досліджуючи кримську топонімічну репліку с. *Ворон* Км, вчений зібрав кілька можливих пояснень назви, а саме – від дгр. 'орєινός гірський, 'орос гора. узвишся, 'орю[v] кордон, 'орон давильна дошка, прес; нгр. фóров базар (з лат. forum); кр.-тат. furun піч (з нгр. φούρνος), ören пуни (з нг. βεράνι) [Бушаков 2003, 99, 106, 151, 178].

Ось тут і стають очевидними досі мало оцінені доказові можливості нашого методу топонімічного контекстування (див. про нього [Пашченко 2015; 2020, 152]). **Річку Ворона** См Конотоп **інакше звали Торговицею** (!) [СГУ, 569], і це стає ❶ підказкою на користь *Ворон* < фóров. Топооснова Торґ- – досить рідкісна, і тим більше дивує у сусідній статті словника гідронімів, що й карпатський потік **Торгова** ІФ Коломия через р. БАБ'янку впадає до р. ВОРОНа (!) [СГУ, 569]. Це дає відразу ❷ два вагомні аргументи на користь етимології Ворон- з гр. фóров. Доцільний пошук вивів на нові й нові докази. Виявилось, що й ліс **Торговиця** знаходиться ❸ біля ур. ВОРОНовщина у с. Пилятин Чг Козелець [Павленко, 78], а р. **Торгошина** у с. ДОБРочин Льв Сокаль – ❹ в одному районі з с. ВОРОНів. Також й **Торговиця** ІФ Городенка ❺ в одному районі з с. ВОРОНів і р. СЕМЕНівка **Семен**-дер. І **Торговиця** ІФ Коломия – ❻ з с. ВОРОНа. А *Торгів* Льв ЗОЛОЧів – ще краще, бо ❼ у горах **ВОРОНЯКи** (!), а за 7 км – і ❽ с. ВОРОНЯКи. Неподалік від бол. *ТОРГ*ове біля с. Логвин Кв Володарка **МИХАЙ**лівка виявилось ❾ с. ГАЙ.ВОРОН (карта 1:100000), назва якого вже сама підказала зв'язок «вірм. **Ҷшґ**- гай, хай вірмен + **фóров**» тобто 'вірменський ринок'. Але ж і ❿ там на Верх. Ромні, де й Торговиця = ВОРОН, лежить ще одне с. ГАЙ.ВОРОН Чг Бахмач: **БІЛОВЕЖА 2 Біла Вежа!** Десяток свідчень сусідств – серйозна ознака наближення до нової якості досліджень.

За кілька кілометрів від ще іншої р. *ТОРГ*овиця л СИНюхи у с. ТОРГовиця Кр Новоархангельськ лежить с. КОПЕНК.УВАТЕ з надійного вірм. **kārēn-k'** 'платня' + **ābād**. Саме слово вірм. **kārēn-k'** (мн.) 'ціна' виводять з серед.-перс. і пахл. *kārēn* 'посаг' [Schmitt] [Тищенко 2020, 672–673]. Ось по цю торгівлю **греки й вірмени** припливали на **Ромен** і на **СейМок** = **СеМиЦю**. З іншого боку, тепер **сама група назв від основи Торґ- опиняється – також і серед топонімів України – серед найдавніших слов'янських географічних назв**. Слово *торг* учені впевнено зараховують до питомих слов'янських (споріднених з ін. і.-європ.), окремо підкреслюючи факти запозичень від наших предків до д.-сканд. *torg* 'ринок', шв. *torg*, данс. *torgv*, фінс. *turku* (Ельквіст, Томсен, Міккола) [Фасмер, IV, 82]. Слід додати до теми й важливе спостереження В. Кобичева про те, що цю залюбки засвоювану від слов'ян основу слов. Торґ- наші давні сусіди мають на карті, як виданий від нас сертифікат про давні економіч-

ні стосунки: пор. нім. Torgau, фінс. Turku, рум. Tângu-Mureș, Tângul-Neamț [Кобычев].

Окрема увага до контексту бол. *ТОРГівня* у с. МИХАЙлівка Вл ЛОКАЧі лакз + вірм. **Խսչ** хач 'хрест': **^ВІЙНИЦЯ!** **вайнах**, ШЕЛЬ-Вів **салиб**, МОВЧАНів. – Чи не тут можлива причина частої появи назви МИХАЙлівка, і вона є черговим народним пристосуванням **Муш** > миш + **хай**?

Таким чином, топоконтекст навколо конотопської річки *Торговиця-Ворона* був давнім і на тому враження немовби вичерпувалися. Однак послаблювати увагу було рано. Адже «як ти не прагнеш зустріти несподіване, то й не зустрінеш його: неловиме-бо воно і недоступне» (Геракліт). Залишається просуватися у фактах «навпомацки», пильно придивляючись до подробиць [Тищенко 2020б, 40]. Цього разу доля постукала зовсім тихо: • р. *ТОРГовиця = ВОРО-На ф́орон* См Конотоп: впадає в р. РОМЕН пор. друс. рам'ѣн-инъ з гр. Ἀρμένιος [Фасмер, I, 88] [Тищенко 2016, 434, 493], поблизу – с. ТОРГовиця (було й ур. Пуста ТОРГовиця); біля її гирла на р. Ромен відомі села КУРИлівка, КАПІТАНівка, НеХАївка, ШПОТівка.

А що ж каже наука, наприклад, про історію села Капітанівка? Вікіпедія, звичайно, не має відповідальності (інакше б програла усі суди з авторських прав і давно закрилася б). Вона відображує те, що є. Краще досягнення на сьогодні тут таке: «Донька власника земель Кандиби вийшла заміж за військового – капітана, звідки й поселення назвали Капітанівка» (uk.wiki/Капітанівка). Насправді це не досліджено. *Якась* дама одружилася з *якимось* капітаном. І от вам Капітанівка. І байдуже, як село звали до їхнього весілля. Отака *передова наука XX ст.*, бо коли б було щось краще, воно було б і у Вікіпедії.

Є ще *наукові дані станом на XIX ст.* І вони теж досяжні з Інтернету. Відомості О. Лазаревського цінні історично, однак науковий рівень етимологій такий, як і у Л. Похилевича: їхні джерела – місцеві перекази. Та й іншого не могло бути у XIX ст.: це і є справжня, *передова* (без іронії!) *наука XIX ст.*: «[С]ело] Шпотівка, [на] болоті р. Ромна, утворилося з Куриловського виселка й отримало назву за прізвиськом селян Шпотъ, перших його поселенців» [Лазаревский, 1893, 297]. Так досі ніхто й не спитав: а ті «поселенці» були місцеві чи прийшли? Тепер двоє Шпот живуть на Роменщині, а на Конотопщині є 42 особи на прізвище Шпота. І тоді яке ж у *цих місцевих прізвищ значення?* «С. Капітанівка, [на] бол. р. Ромна, поселене одним з Кандиб

(Василем) у другій пол. XVIII ст. і назване так за капітанським чином його засновника» [Лазаревский, 1893, 297]. Як бачимо, ХХ століття цей логічніший місцевий переказ навіть не засвоїло.

Зате воно поклато на папір доти не записані тисячі власних імен і засвоїло нові уявлення про естафету називань на вічно нищених краях Степу. Так, звичайно, назву харківського села *Печеніги* Хк не могли принести з повинною до Києва самі печеніги. Цю назву вважають опосередкованим відбиттям у топонімії етнічної історії. Село Печеньґа (у док. 1676, 1679 рр.) «створене у XVII ст. переселенцями з Наддніпрянщини, а *назване від суміжного і пустинного Печенізького поля* (Д.І. Багалій, Іст. Слобідс. України, Харків, 1918, с. 31)» [Стрижак 1963, 21]. Однак з історичного погляду сама топооснова сумнівів не викликає. Вона автентична, не штучна, адже й до XVII ст. її зберігала */місцева (!)/ етнічна пам'ять*» [Тищенко 2020, 695]. Незалежно документовано й гідронім: «р. *Стара Печеніга* – л рук. Сіверс. Дінця» [СГУ, 526]. Тобто, це історія тих самих, важких для вивчення *«місцевих людей»*. Вічно вчорашні заявлять, що село названо від першого поселенця на прізвище Печеніг! Були ж Зе Сквири Полівці! *Ні, без документа про виникнення назва історії не має. З контекстів видно минуле не окремої назви, а прилеглого краю.*

Вже наука ХХ ст. дала підстави сумніватися у тому, чи справді селяни Шпоти дали своє ім'я Шпотівці як «перші мешканці» (рятівне коло, таке ж, як «перша літописна згадка»: а до того, виходить, історії не було). Знання про схожі назви, як от ШПОТине Лг, ШПИТЬки Кв, р. СОПОТин Чг, – стало у ХХ ст. новиною, бо опинилося в базах даних лише тоді. Так само ХХ ст. зняло з капітана Кандиби почесні обов'язки *«першого називання»* Капітанівок по всій Україні. Адже їх виявилось надто багато: **9 ойконімів, 2 гідроніма і навіть курган Капітан!** Крім того, звучання цієї основи однаково-сучасне і водночас близьке до карпатського гідроніма пот. КОПИТЯНСЬКИЙ п Терблі Тиси Зк Хуст, а для самого гідроніма двічі записані синоніми *Кородjansky, Коподянський*, – з загадковим відрізком -дян.

За 2 км від *Капітанівки* за Ромном с. *НеХАївка*. І вона могла успадкувати назву *урочища* (за логікою саме цього античного контексту!), «місця (вже) без вірмен» – «не + **ᲚᲗᲗ- хай**». Причому, аналог – у сусідньому районі: НеДРИГАйлів – «місце (вже) без авестійців» (а на карті Боплана він ще Drihalow!). Тут уже три групи топонімів з античними зв'язками, які не пояснити збігом: **1** р. ВОРОНа **фóров** ринок;

② р. РОМЕН друс. **рѡмѣн-инѣ** з гр. **Ἀρμένιος** вірмен; ③ с. НеХАївка «не + **Хай- хай**» місце без вірмен. Далі на захід ④ с. ГАЙВОРОН з уже обговореним значенням: **Хай- хай + ф́орон** «вірменський базар». Саме перебуваючи подумки в нашому конкретному античному контексті (!), ми маємо визнати формальну схожість основи Капітан- на ймовірний прототип вірм. **Կապուտան** синій, а може навіть **Կապուտան Ծով**, оз. Урмія.

На Вірменію вказують уже чотири сусідні топоніми (Ромен ~ ?Капітан ~ ?Нехай- ~ Гайворон). Однак *упевненій* інтерпретації ще заважає його «надто сучасний» вигляд. (Хоча на Брянщині є сучасні на вигляд топооснови Ормен- і Ормин-, а проте, судячи з контекстів, це безсумнівно архаїчні дOMETATEЗні форми.)

З іншого боку, назва с. ШПОТівка за 2 км від Капітанівки може продовжувати **іншу назву тієї самої географічної реалії, – тільки грецьку: ΣΠΑΪΤΑ**, Σπαῦτα [спáйт-а], озеро Урмія [DGRG 1854, Spauta]. Імовірнісне знання дає шанс дістати незалежний ⑤ зв'язок з визначним масивом знань (рис. 3). Однак «припущення робити треба, але в них не слід вірити» [Beveridge 1963, 78]. Отримане з контекстів гіпотетичне знання завжди відкрите до конструктивної критики. Сильнішою пропозицією виглядає прототип ар.-перс. (Zarāh-i) Akfūda 'Каспійське море' (букв. «синє море») [Фасм., II, 207] з *kafūda > КОПИТИНці Хм, КОПИЧИНці Тр 215, пот. КОПИТЯНський = **Кopodjansky**, **Коподянський** п ТЕРЕБлі *Тербень Тиси Зк Хуст. У середовищі степовиків цю основу могли вживати спершу у пахлавійській формі Копод-, далі – у новоперській Кобуд-, а по слов'янській аферезі к- (ніби як прийменника), – _Под-, _Буд-. Пояснення у класичній праці: «вірм. кароіт, карутак темносиній...; новоперс. kabūd (вже з «ū»), пахл. карōт; пазенд карōд. Пор. пахл. карōтар, новоперс. kabūtar **голуб**. **Часто у топонімах**, напр. г. Carotes у Вірменії Plinius, оз. Капутан 'Урмія', у Страбона Капаута, м. Капойт» [Hübschmann, 166]. Тут ми опиняємося на вивчених теренах, адже *Кобуд* це літописна назва Старокостянтинова [ЛР, 554] на р. **іКОПОТь** < ?пахл. карōт Akfūdah [DPAE, 149], при її впадінні до СЛУЧі < *слот- + ја з атт. θάλαττα море [Chantraine, 420]. Виявлені аргументи сильніші від припущень без врахування цих фактів [Тищенко 2020, 292].

Крім ойконіма Шпотівка в Україні є і ШПОТине Лг, Шпитьки Кв, і р. Шипіт = Шипут, Шипот, СИПОТ Чв, СОПІТ Ль та ін. Не виключено, що це все Σπαῦτ-α, оз. Урмія. Надзвичайно цікаво, що неподалік від

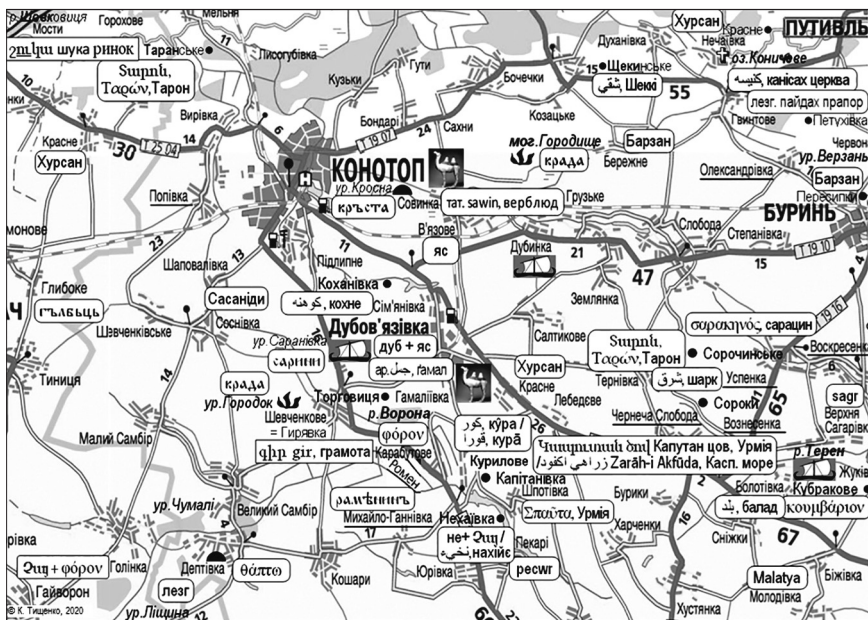

Рис. 3. Контекстуальне пояснення XXI ст. – не ізольованих назв, «даних за призвиськом старожилів», а уцілілих у лексико-семантичних зв'язках між назвами **фрагментів історії** усього прилеглого **топонімічного ландшафту**

с. ШПИТЬки під Києвом знайшлася «своя» Капітанівка! Механічний збіг такого сусідства неможливий: **це доказ реального мовно-історичного зв'язку самих основ топонімів** – • ШПИТЬки Σπαῦτ-α, оз. Урмія Кв КСв (рис. 4): КАПІТАНівка ?вірм. Чшцццшшш дшц Капуган цов, оз. Урмія; ЛІСне, ЛИЧАНка Лайзан, ЛИШНя, ЯСНОГОРОДка, БІЛОГОРОДка **к**рада, МАЛЮТЯНка Мелітена, іВАНКів вірм. **цшшр** vank' монастир, ТОЛОКУНЬ гот. talzjands вчитель. Це знову апробація висновку самим матеріалом.

Також пор.: • ШПОТине дгр. Σπαῦτ-α, оз. Урмія Лг СтароБІЛЬськ: ^СЕНЬкове **Д** син + ков; ЗЕЛЕНе **Д**, БОРОВЕ, БУТКівка **будух**, яр БУТів в с. БУТове ^ПІЩане, МАЛОХ.АТка **м** ар. маллах+мн., ТАРАБАНИ **Дербень**, б. и с. ЛИМАН, ЛИСИНівка Лайзан, ОРІХове, ХВОРОСТЯНівка Θρασκήας (Arist.); б. КРУТА в кол. с. КРУТеньке **к**рада [СГУ, 296]; + ГОРОДне, ГОРОДище, БРУСівка, ТЕРНове Лг БІЛОВОДськ ābād

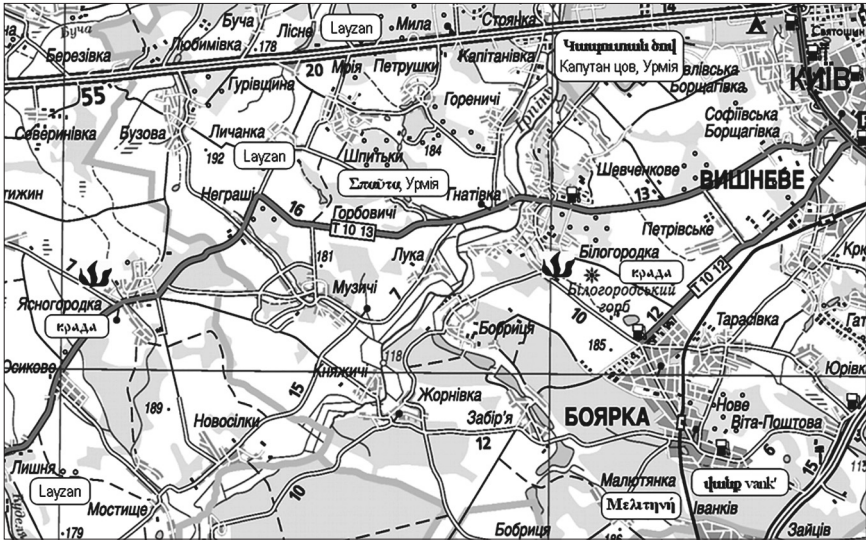

Рис. 4. Повторне *сусідство* назв від основ КАПІТАН- і ШПОТ-/ ШПИТ- (См, Кв) пояснимо *лише* історично: в них один і той самий референт – оз. Урмія (?вірм. Чистий дніч Капутан цов і др. Спаїта). Численні аргументи – у топоконтекстах статті

Біла Вежа: ^СЕМІКОЗІВка сомах + коз *(Касп.) море; + КРИЗЬке кризи, СКОРОДне гр. σκυρόδης брукований, РОЗСОХУВАТЕ Росаф.ābād, ТЕРНівка, КАБИЧівка ар. Кабк Кавказ, ГОРОДище.

Ісаїв, Ісківці, -иськ, -ище. З основою (Ко)под-, (Ко)буд пов'язаний і інший вивчений матеріал. Ім'я Ісуса збережене у репліках прототипів ар. Іса і сир. Іша, що мовно відповідає якраз розглядуваній епосі: ІСАєве Од, ІСАїв Ль, ІСАївка Кр, ІСАйки Кв, ІСкорость Жт – село з християнським похованням. А ось імовірно дохалкедонські села: ІСЬків Яр Хк, ІШків Тр, ІСківці Пл2, Гираві ІСківці Пл – грамотні (і стрижені), але «непевні» учні-християни, ІСкрисківщина См (хрест, пор. вагання у літопису «рустей ~ рускій»).

Прозорі основи з однотипними формантами: БратиШІВ Іша ІФ (пор. Братковичі Ль, Братківці ІФ, Ль); МонастириСЬКа Іса Тр, МонастириЩЕ Чк Чг, МонастирЧАНИ ченці ІФ (пор. Монастириха, Монастирок); ХрестиЩЕ Дц Хк (пор. Хрещикове См). Серед назв від основи корста іноді підкреслено зв'язок з християнством: Корос-

ТИШІВ Жт корста + сир. Їшо', або ІСкорость Жт. Не зайве уточнення: БеремИЦЬКе **берма** Чг або Чортове БеремИЩЕ у Києві «укріплений вал християн». Репліки від прототипу Кабала: Кобло-Старе Лв, Коблики Пл, Коболчин Чв. Але як опинилися далеко від степу в лісах люди з с. КіблиЦЬКе Пл, похрещені кимось із Кабали? Пор. КоблицЬКий ЛІС Кв Бородянка (поруч ТАЛЬське < таль заручник). А от, наприклад, як: 6609/1101 р.: **Створиша миръ с Половци и помша тали межи собою** [ПСРЛ, 192]. Адже тодішня Полтавщина це безсумнівна Половеччина.

Куни-половці не раз згадані серед похрещених: Кун.ИСІВці! ІФ (при Кунин, Кунча, Кун.ичі, Кун.ів, Кун.івка, Кун.АШІВка куни + яси Чг і ЧОРНОКУНці Лв купці-половці), також КонИЩЕ Вл, КонИЩІВ Вн, оз. КонИЧЕве См і прізви. КонИСЬКий (пор. оз. Конча Кв). Тоді, може, сюди ж і КОНОТОП? Були й похрещені торки: ТорчиЦЬКий Степок і ТорчиЦЯ Кв (пор. «просто» Торчин Вн, Вл, Жт2, Торчиновичі Лв).

Далі – похрещені авари-обри ОприШКи авари + Іса **Пл** 314, ОприШЕни = «Дубівка» Чв, ПариШЕВе Хс, Ст. ПорИЦЬК Вл, _ПРИСІВці Тр, _ПРИЦЬки **Кв**, ПариШІВ **Кв**, ПариЩЕ ІФ (пор. ПариШків **Кв**, ПарИСтівка *к Чг). Тут є нагода побачити, де ті обри поділися, при тому, що й у Дагестані є народність *аварів*, очевидно за ім'ям старої степової еліти: _БРИСі **Пл**, _БРИЦЬКе Вн, _БРИЩЕ Вл, _БРИЩІ Рв (пор. _Бровки, _Броварі, _Бровахи Чк; є і «неправильні обри»: _Бровкове Кр2, **См**). Із звичайною епентезою – сПРИСівка Хм, Новий зБОриШів Вл (пор. нп зБОРА ІФ, зБОРів Рв, Тр). Тут місток і до місцевих коренів фонетично близької та історично вагомої основи _БарИШівка **Кв**, Мк, Хм, БорИСове, БорИСи Лв, **Пл**, БорИСів **Кв** Хм, БорИСівка 15 назв (при нп БорИШ.Ківці Тр, Бор.ИСКовичі Вл).

Численні згадки похрещених гунів (!): ОНИСЬКове Од, ОНИШКи Пл, ОНИШКівці Рв, Тр, Хм, ОНИШпіль Жт, ОНИЩенки Пл2, ОНИЩенків Чг (пор. ОНАЦЬки *ас? Кв, Пл, ОНАЦЬківка Хк, ОНАЦЬківці Хм і прізви. ОНАЩенко), Онове Кв, Онок Зк, Оноківці Зк, Онут Чв, також Унин Кв, р. Унава Кв, Гуничі Жт, Гунча Вн, Гунька Вн, Гуньки Пл, Гуньківка Чг). За цією логікою мусимо визнати причетність до теми й назв ГутИСько Тр 27, ГутИСьКо-Тур'янське Лв 192, с. ГутИСКА (з ур. КурениЩЕ, БудИЩЕ, ХуториЩЕ, р. КРУТий, ХИНівка) на пн. від с. ДениШі [карта Шуберта, 23–7], ГутНИЦЬКа Кр 938, ГутНИЦЬКе См 797, ГутИЩе Лв 128; Чрг 643, 1342 (пор. Годи-ДоброВІдка ІФ, Гуто-Добринь Жт, Гутянське Жт). Ця топонімічна картина Наддніпрянщини-Скіфії

цілком відповідає рядкам Св. Ієронима (403 р.): «Гуни вчать псалтир, холоди Скіфії відступають перед гарячою вірою, готи возять з собою в походи церкву-намет» [Hieronymus, epistula 107 ad Laetam].

Зрідка трапляються й похрещені араби: ЯровИЦЬКе араб + Іса Зп (при «звичайних» назвах Яроповичі Жт, Араповичі Чг, Арапівка Лг, Гарапівка Жт, Арепівка Кр, Арабка Зп, ЯрОВАТка Чк, Ярове 9 назв, Ярівка Вл, Чв, Орів Ль, Орява, Орявчик Ль, Вороб'ївках і Горобіївках). І серед зиммі є ЗимниЦЬКе Мк, ЗимовИЩЕ Кв 2 «християнські підданці мусульман», що цілком відповідає реаліям Степу [Минорський 1963] (пор. нп Зимне Вл, Зимівки Ль). Є християни і в тодішніх мусульманських селах – КомарИЦЬКе См, пот. КомарниЦЬКий Зк (при с. Комарівки з ар. **qumari** 'місячний' (календар), КУМАРІ **qumari** Мк 2 і КомарГОРОД Вн). Свідчать про те саме й інші факти: РужиЦЬКе Вн, РожИСЬК Тр, РожИЩЕ Вл, РужиЧна Хм, РужиЧанка Хм, РужиЧеве Кр (при Ружин Вл, Жт, Рожин Кв, Хм, Ружки Жт, Рожаки Ль, РожНЯТІВ ІФ і РожНЯТІВки Вн, Кр (полонені), Рожеве Кр, Ль, Рожівка Кв, Рожковичі См, – більшість цих назв, очевидно, від ар.-перс. **рузах** денний піст). Схожі висновки є і у В. Мінорського.

Часом видно, звідки були наведені. Від щойно розпізнаної основи Золот- з гр. атт. θάλαττα море [Chantraine, 420] – ЗолотниЦЬКе Дп, Кр, Чг, ЗолотниШине Пл (при нп Золочів Ль, Хк, яр ЗолотькІв Дп, Золотковичі Ль). Інша група – очевидно, з прототипу Caesarea, Кесарія у Малій Азії, при пахл. *kysl* 'Caesar': КислицЯ Од, КислицЬке! Вн, Зп, особливо – Кислич.УВАТа **абад** місто Дп, Кислич.УВАТе Дп (пор. численні назви від основ «просто» Кисл- і Кисел-). З тих же країв, з Пафлагонії, і ПавлиШ Кр (пор. Паволоч Жт2, Павелки Жт, Павликівці Хм, Павликівка Лг, ІФ, Павелківщина Пл).

Не має значення, що згодом ці форманти розчинилися у суфіксах теперішніх топонімів з розмитою семантикою. Вони системні у наведених топоосновах тієї доби. Це вказує на складний соціум, толерантний через свою мозаїчну різноконфесійність (!). Це подвійно важливо, адже має стосуватися післячерняхівських, а можливо, й черняхівських часів з готами, гунами й подальшими аварами.

Ставище, Подище, Будища. Доленосний у нашій історії Каспій мав назви від десятка основ (Озер-, Став-, Лиман-, Копит-, Денис- та ін.). Частина їх теж сполучалася з описаними формантами. Серед численних ойконімів від основи **Став-** християнську належність мешканців видно з назв СтавиСЬКе Чг, СтавЕЦЬКе Жт, СтавиЩЕ

(багато назв), пор. і став СтавиСЬКа у с. Іллічівка Кр ГОЛОВАНівськ, *вдп.* СтавиЩЕ у с. Вел. Андрусівка Кр Світловодськ; були й села з ченцями звідти – СтавЧАНИ Ль, Хм, Чв 2, СтавиЧАНИ Чв, StăuСЕНI Rm, СтавЧИНЦІ Хм. Також серед Денисів і Денисівок «свої» упізнавали с. ДениШІ Жт з калм. (Кöкö) **tenjıs** ‘Каспійське море’ [Зергеров] + сир. Їшо Жт і с. ЗадниШІВка Тр. Серед Голубовичів і Голубних так само розрізняли ГолубицьКе Дц. Мусимо визнати, що й ЗариЩЕ Ль – це нперс. Зага море (або монг. Zarya ‘Сир-Дар’я’) + сир. Їшо, – пор. і Зороків Жт. Не виключено, що сюди ж і рук. Дніпра ОзерИЩЕ Дп, с. ОзерИЩЕ Чк. Пор і бол. _ПутиЩЕ у с. Невір Вл ЛюбЕШів, але оз. ПУТове у с. Вишевичі Жт Радомишль (це про Понт).

Після афезези Копод- залишилися назви _Поди, а з Кобуд – _Буди. І лише тепер усі вивчені обставини дають розуміння сполук цих основ з формантами ИСЬК, ИЩ. Вони вказують на християн у потоках прибульців з-над Каспію, звідки були й волиняни, і деревляни, і поляни: _ПодИЩе Іса Чг, _БудиСЬКо Жт, _БудиЩе Вл, Жт, ЧкЗ, Чг7!, _БудиЩа Жт, См, БудиЧАНИ ченці Жт. Ім’я с. БудиЩа на Клевені – складник християнського контексту, відтвореного в усій цій статті. Як бачимо, логіка контекстуальної реконструкції форми – структурно-історична, а не побутово-предметна: від аналогій з усіма збереженими структурно подібними назвами і від історії, пережитої ними усіма – до конкретної долі однієї назви. Її минуле не окреме, воно спільне в усіх назв групи, адже відтворене з їхньої однакової мовної форми.

Підсумки. Візантійсько-вірменська евангелізація, судячи з участі Алванської церкви, розпочалася у IV ст. (див. [Aghuank – до 376 р. н.е.; Caucasian Albania]) і стосувалася передусім степовиків. Слово віри несли до них **добрі й освічені сусіди** (виявляється, й такі траплялися при степовій «битій дорозі» історії). Не дарма ж спогад в Україні про них – у сотні по-народному переосмислених у гунський час топонімів *Добряни, Доброгостів, Добростани* (< море *Табаристан* (Каспійське) [Минорский, 168]). Лише доброта й могла закласти в душах варварів поняття людяності.

У найдальшому куті Передкавказького степу між Хозарією / «гунами» і Персією, а потім Халіфатом тижня не минало без заколотів і крові, навсібіч ведено бранців-енців. І в Дербенті, і на краях степу підростала молодь для загонів здобичників-сарая [Минорский, 57] (пот. *Сарай* і с. *Зарайське* Ль, *Зрайки* Кв, також *Сарайское* РФ Рост., *Зарайское* РФ Івановс., ліс *Заройка* біля с. Помра РФ Нижегород.). А з

півдня століттями йшли у цю мішанину племен носії добра у зношених до «харабор'їв» одежинах. Ішли пішки, де могли, – пливли дубками. Вони не могли вплинути на політичну складову історії, – однак у міру сил робили Степ людянішим. Сумнівів немає, у нашому минулому ці церкви опинилися з боку степовиків. Їх сприймали як реалію Степу – були й *Радохинці* Ль, і *Любохини* Вл, бол. *Загінське* Чг, *Чорнухине* Лг «купці гунів», а під Житомиром *Хинчанка* «ченці гунів» (неподалік від *Денишів*, р. *Дренички* й *Романова* на р. *Грабарка*). Лише згодом прийшли пот. *Похиновський*, *Перехинець* і нп *Погіньки*, *Перегінське*. Ширилося до Дніпра ім'я моря *Табар-саран*, *Табар-истан*. Однак ця основа-прототип Табар- у нас продовжена не лише у репліках *Добр-*, а й *Табор-*, і *Топор-*, і *Дубр-*, і *Дібр-*. Мабуть, сюди ж і *Труб-*, *Тереб-*, *Драб-*, *Дріб-*, – і таких назв сотні.

Тут постає новий аспект проблеми: чому люди відтворюють прототип не однаково, образно кажучи, одні «Дубростан», а інші «Добростан»? Бо через репліки видно й тих, хто їх уживав. На карті Шуберта давній кавказький прототип Філан має і «вчену» репліку з *життя Росії XIX ст.* – хут. ФЕЛОНинкин (!) на Сулі. Це все одно, що з іншого «не дуже ясного» прототипу вірм. **ваган** 'чит' з'явилися б тепер модерні топоніми-репліки «Вагон-ка» або «Веган-ка». *Задана тоді тема Табар-* у здатних до добра *оживила найближче зрозуміле слово добръ*. От вони й жили такими спогадами про неї. А інші жили іншими. Пізніше цю усну пам'ять записано. А прототипи за ті віки підзабуто.

Тепер є можливість порівнювати відомі людям у побуті «свої» місцеві назви з максимально великими зведеннями топонімів. Стануть доступними й зв'язки між ними та їхніми взірцями, що були *забуті користувачами з попередніх поколінь*. Просторово близькі назви-репліки часто пов'язані за смислом. Проникнути до нього непросто, але можливо. Стаття повертає з напівзабуття малу частку внеску до сьогоднішніх нас, який зробили у IV–VI ст. наші сусіди з-за Кавказу. Попри вічно буремне минуле степу, засвоєні тоді слова добра передані нам так дбайливо, що й по естафеті через стільки життів вони упізнавані (звичайно, за наявності фонових знань). З розрахунку «4 покоління за століття» ці назви *безперервно* звучать на вустах 64 поколінь. Це глибше, ніж бачили Нестор і аль-Масуді.

З вічно розкритої для гостей *усної книги топонімів* видно, що у житті церкви й у ті століття тривала боротьба ідей. Після собору 451 р. п'ять патріархатів (греки, частина сирійців і арабів – тоді

яковити й несторіяни поєднали свою долю з тими краями назавжди [Кримський, Гаркавець]. Однак у IV–VI ст. неможливо було передбачити появу ісламу, – а його боротьба зі східними церквами за вплив на Степ стала згодом ефективнішою, ніж у візантійців. І від алванських християн залишилася жменька *удинів* [Schulze].

Найістотніше ж у вивченому тепер – виявляється, що і в нас є частка того давнього минулого, адже раннє християнство має свою справжню наддніпрянську главу у топонімії, – складнішу й змістовнішу від «загальних понять» про той час (рис. 5). І без цього світова історія неповна.

Література

1. Багалея Д. История Северной земли до половины XIV ст. – К., 1881, II + 310 с. (€ pdf).
2. Бартольд В.В. Место Прикаспийских областей в истории мусульманского мира. – [Баку, 1925].
3. БОРА – Брянская область. Региональный атлас. – М.: ЦЭВКФ, 2002.
4. Бушаков В.А. Лексичний склад історичної топонімії Криму. – К., 2003 (€ pdf).
5. Гаркавець О. Загадкові українські вірмени..., – на сайті <https://www.medievalist.org.ua/2017/04/400.html>
6. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4-х т. – К., 1907–1909 (€ pdf).
7. ДГРС – Древнегреческо-русский словарь: В 2-х т. – М., 1958 (€ pdf).
8. ЕСЛН – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – 256 с. (€ pdf).
9. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982–2012... (€ pdf)
10. ЕУ – Енциклопедія українознавства: У 11 т. Перевидання в Україні. – Львів, 1993–2003.
11. Желехівський, Недільський – Малорусско-німецкий словарь: У 2 т. – Львів, 1886 (€ pdf).
12. Зергеров А.А. Каспийское море в арабских источниках // Известия АН АзССР. Серия истории, философии и права, № 2. – Баку, 1988.
13. ИЛ – Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. Изд. 2. – СПб, 1908. Е-версія.
14. Карта Шуберта. Аркуші 20–12, Путивль; 23–7, Житомир.
15. Кобычев В.П. В поисках прародины славян. – М., 1973.

16. Крымский А.Е. Страницы из истории Северного, или Кавказского, Азербайджана (Классической Албании). Шеки. – Твори. Т. IV. – С, 587– 602.
17. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 3 [Полк Прилуцкий]. – К., 1893.
18. Материалы для истории церквей Курской... губ. ... [Сост. Холмогоров В.И.] (є pdf; джерело люб'язно повідомив історик О.А. Чурочкін, Путивль).
19. Минорский В.Ф. История Ширвана и Дербенда X–XI веков. – М., 1963 (є pdf; люб'язно удоступнив П.О. Селігей, Київ).
20. Павленко С. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернігів, 2013 (е-вид.).
21. Пащенко В.М. Атрибутивне наукознавство. – К., 2020. – 336 с.
22. Пащенко В.М. Науково-пізнавальний зміст методу топонімічного контекстування // Вісн. Львівс. ун-ту. Серія філол. Вип. 59. – Львів, 2013. – С. 21–37.
23. Пигулевская Н.В. Арабы у границ Византии и Ирана в IV–VI вв. – М.-Л., 1964 (є pdf).
24. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1864 (є pdf) (перевид.: Біла Церква, 2007. 642 с.).
25. ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. Изд. 2. – Ленинград, 1926-1928 (pdf).
26. Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. – М., 1963.
27. СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979 (є pdf).
28. Список населених місцевостей Глухівщини. – Глухів, 1927 (джерело люб'язно надав історик В.К. Шейко, Суми).
29. Страбон. География в 17 книгах. – М., 2004. – 639 с.
30. Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини. – К., 1963.
31. Стрый, Воловец. Топогр. карта. М 1: 100 000. – К.: КВКФ, 2002.
32. Тищенко К.М. 42 епохи українських мовних контактів. – Київ–Броди, 2020. – 912 с. (є сторінка в ua.wiki),
33. Тищенко К.М. Долітописна мовна історія українців. – Київ–Дрогобич, 2016. – 752 с. (є сторінка в ua.wiki),
34. Тищенко К.М. Морський шлях до Тихомлі, Юрасівки і Путивля // Путивльс. краєзн. збірник. Вип. 8. – Суми, 2015. – С. 9–28.
35. Тищенко К.М. Сирійський пласт топонімії України візантійського часу // Вісник Київс. національного університету ім. Т. Шевченка. Східні мови та літератури. – 2020а. – №1(26). – С. 37–44.
36. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962. Перевидано у кн.: Трубачев О.Н. Труды по этимологии. Слово, история, культура. Т. 4. – М., 2009 (є pdf).

37. Трубочев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968. Перевидано у кн.: Трубочев О.Н. Труды по этимологии. Слово, история, культура. Т. 4. – М., 2009. – С. 381–694 (€ pdf).
38. Турик С. Глухівський Петропавлівський монастир та навколиші села. Історико-краєзнавчі нариси. – Суми, 2015. – 398 с.
39. УАТП-47 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1947. – 1064 с.
40. УАТП-73 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973. – 816 с.
41. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М., 1964–1973 (€ pdf).
42. Aghuank.jpg // ru.m.wikipedia.org
43. Beveridge W. I. B. The Art of scientific Investigation. – NY, 1957 (€ pdf); = Sztuka badań naukowych. W-wa, 1963.
44. Caucasian Albania – https://en.wikipedia.org/wiki/Caucasian_Albania
45. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque: En 4 vols. – Paris., 1968–1980.
46. DGRG – Dictionary of Greek and Roman Geography / Ed. W. Smith, LLD. – 1854. – Spauta.
47. DPAE – Dictionary Persian, Arabic and English/ Ed, J. Richardson. – London, 1829.
48. Hewsen R.H. The Lupenians... // Acta Acad. Sc. Hung., No 1–3 (1997), p. 111–116.
49. Hieronymus, epistula 107 ad Laetam.
50. Hübschman H. Die Armenische Grammatik. I. Theil. Armenische Etymologie. – Leipzig, 1897.
51. Huxley G.L. Topics in Byzantine Historical Geography // Proceed. of the R. Ir. Acad.: Arch., Cult., Hist., Lit. V. 82C (1982), p. 89–110.
52. Lehman W. P. A Gothic Etymological Dictionary. – Leiden, 1986 (€ pdf).
53. Nyberg H.S. A Manual of Pahlavi. II. – Wiesbaden, 1974 (€ pdf).
54. Schmitt R., Bailey H. W. Armenia and Iran. iv. Iranian Influences in Armenian Language (1986) // Encyclopaedia Iranica (e-ресурс).
55. Schulze W. Towards a history of Udi // Intern. Journ. of diachr. linguistics. Vol. 1/ 2005 (доступний pdf).
56. SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich: W 14 t. – Warszawa, 1880–1895 (доступний pdf).
57. Shahid I. Byzantium and the Arabs in the sixth century. Volume II. Part 1: Toponymy, Monuments, Historical Geography, and Frontier Studies. Washington : Dumbarton Oaks RLC, 2002. 469 p.
58. uk.wiki/Капітанівка